

**INSTITUTT
FOR SAMFUNNS-
FORSKNING**

Rapport 2017:10

Rettferdig pensjon for individer og for par?

Tilpasninger og holdninger til
det nye pensjonssystemet
i folketrygden

Ragni Hege Kitterød, Sigtona Halrynjo og Axel West Pedersen

© Institutt for samfunnsforskning 2017
Rapport 2017:10

Institutt for samfunnsforskning

Munthes gate 31
PO Box 3233 Elisenberg
NO-0208 Oslo, Norway

ISBN (nett): 978-82-7763-574-3

ISSN (nett): 1891-4314

www.samfunnsforskning.no

Innhold

Forord	4
Sammendrag	5
English summary	7
1 Innledning	9
2 Hovedtrekk ved pensjonsreformen	11
3 Om fokusgruppene	14
4 Mye usikkerhet om pensjon og økonomien i pensjonsalderen	26
5 Økonomi i pensjonsalderen – et felles ansvar for paret?	30
6 Kunnskap om pensjonsreformen?	33
7 Mye uklarhet om garantipensjon.	37
8 Stor oppslutning om kjønnsnøytralt delingstall.	39
9 Ulike synspunkter på ordningen med omsorgsopptjening	42
10 Delvis støtte til arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller.	47
11 Felles eller individuell opptjening av pensjonsrettigheter for par?..	50
12 Oppsummering og diskusjon.	57

Forord

I denne rapporten presenteres resultater fra fire fokusgruppeintervjuer som ble gjennomført som en del av forskningsprosjektet «Mellom likhet og effektivitet: arbeidsinsentiver, sosial omfordeling og kjønnslikestilling i det reformerte pensjonssystemet». Prosjektet finansieres av Norges forskningsråd over forskningsprogrammet Evapen. Formålet med Evapen er å evaluere pensjonsreformen som ble vedtatt av Stortinget i 2009 og trådte i kraft 1. januar 2011. Fokusgruppeintervjuene som presenteres i denne rapporten, hadde som formål å undersøke hvordan individer og par tilpasser seg pensjonssystemet, og hvilke oppfatninger de har av opptjeningsreglens rettferdighet og motiverende effekt. Hovedvekten i gruppesamtalene ligger på de kjønns- og familierelaterte ytelseskompone-ntene i folketrygden, som omsorgsopptjening og arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller, og på ordningene med garantipensjon og kjønnsnøytralt delingstall. Også mulige ordninger med deling av pensjonsrettigheter ved skilsmisse og løpende felles pensjonsopptjening for par ble diskutert. Vi vil rette en takk til deltakerne i gruppeintervjuene for at de delte sine synspunkter og reson- nementer med oss, og til Kantar TNS, som gjorde en flott innsats med å rekruttere deltakere til studien og fasilitere fokusgruppene.

Oslo, 12. desember 2017

Sammendrag

Forfatter	Ragni Hege Kitterød, Sigtona Halrynjo og Axel West Pedersen
Tittel	Rettferdig pensjon for individer og for par? Tilpasninger og holdninger til det nye pensjonssystemet i folketrygden
Sammendrag	<p>I 2009 vedtok Stortinget pensjonsreformen som trådte i kraft 1. januar 2011. Et hovedprinsipp i det nye pensjonssystemet er at det skal være klar sammenheng mellom yrkesinntekten gjennom livet og opptjening av pensjonsrettigheter. Systemet inneholder også elementer som svekker sammenhengen mellom livsinntekt og pensjon, som garantipensjon og omsorgsopptjening. Det er ennå ikke bestemt om en ordning med rett til å arve pensjonsrettigheter etter avdød ektefelle skal videreføres.</p> <p>Her presenteres resultater fra fokusgruppeintervjuer om hvordan kvinner og menn tenker om framtidig økonomi, og hvordan de forstår og tilpasser seg det reformerte pensjonssystemet i folketrygden. Oppfatninger av opp-tjeningsreglens rettferdighet og motiverende effekt for yrkesarbeid knyttet til kjønns- og familierelaterte komponenter i pensjonssystemet står sentralt.</p> <p>Gruppesamtalene synliggjorde at pensjonstilværelse og økonomi som alderspensjonist var noe som lå langt fram i tid. Verken pensjonssystemet, framtidig jobbsituasjon eller framtidig familiesituasjon framsto som noe som kunne tas for gitt. Mens økonomien her og nå ble framstilt som mer eller mindre felles, var det ikke gitt at framtidig planlegging og økonomi skulle være det.</p> <p>Forventningene til det nye pensjonssystemet var først og fremst preget av uklarhet og usikkerhet. Usikkerheten handlet både om opplevelse av komplisert regelverk, mangel på kunnskap og bekymring for at systemet fortsatt kunne bli endret før deltakerne selv ble pensjonister. Den politiske diskursen om behovet for en pensjonsreform reflekteres imidlertid tydelig i samtalene med forventninger om at man bør stå lenger i jobb, og at man vil tape mye på å gå tidlig av med pensjon. Deltakerne poengterte at pensjoneringsalder ikke nødvendigvis er et fritt valg, men derimot avhengig av helsesituasjon, om man klarer å henge med på kravene til oppdatering, og i hvilken grad man blir vurdert som attraktiv arbeidskraft som seniorarbeidstaker.</p> <p>Et overraskende trekk ved fokusgruppeintervjuene var at gruppene med mannlige og gruppene med kvinnelige deltakere i stor grad ga uttrykk for sammenfallende holdninger til trekk ved pensjonssystemet som kan gi forskjellige utslag for menn og kvinner. For eksempel var det unison støtte både til garantipensjon (ny minstepensjon), som i større grad har vært relevant for kvinner, og til ordningen med kjønnsnøytralt delingsstall, selv om kvinner statistisk sett lever lenger enn menn.</p>

Når det gjelder omsorgsopptjening og arv eller deling av opptjente pensjonsrettigheter, kom det imidlertid argumenter både for og imot. Det ble sett som positivt at man ikke straffes med lavere pensjon for å jobbe mindre mens man har små barn, men negativt at ordningen kan motvirke både arbeidslinje og kjønnslikestilling. På den annen side ble det påpekt at ordningen neppe ville ha stor betydning for folks arbeid–familie tilpasning siden den ikke kompenserer for inntektsbortfall her og nå. I tillegg framsto ordningen som svært lite kjent. Det ble dermed argumentert for at omsorgsopptjening i stedet for å fungere som insentiv, heller fungerer som en framtidig kompensasjon for å hindre at kvinner blir minstepensjonister.

Også når det gjaldt mulige ordninger med deling av pensjonsrettigheter ved skilsmisse og løpende felles opptjening av pensjonsrettigheter for paret, kom det fram argumenter både for og mot. Det var forståelse for at paret kunne betraktes som et arbeidsfellesskap, og at deling av pensjonsrettigheter mellom partene dermed kunne være rimelig. På den annen side ble det påpekt at arbeidstid og karriere kan være et resultat av individuelle prioriteringer, og at det derfor ikke er opplagt at den som satser mye i yrkeslivet, skal betale for at partneren satser mindre. Det ble etterlyst mer informasjon om hvordan pensjonssystemet fungerer, slik at folk kan ta informerte valg gjennom livsløpet, både som individer og par.

Selv om mange ga uttrykk for usikkerhet og manglende kunnskap om det reformerte pensjonssystemet, avdekket diskusjonene betydelig evne til selvrefleksjon og prinsipiell tenkning om pensjonspolitiske spørsmål. Diskusjonen om etterlatterrettigheter peker for eksempel på en interessant motsetning mellom å la etterlatte overta pensjonsrettigheter etter avdøde på den ene siden, og å opprettholde den kollektive arvegevinsten som er innarbeidet i delingstallet, på den annen. Denne motsetningen, som åpenbart eksisterer, har ikke vært tematisert i stortingsdokumenter og offentlige utredninger.

Emneord

Pensjon, kjønnslikestilling, arbeid–familie, rettferdighet, økonomi

English summary

Author	Ragni Hege Kitterød, Sigtona Halrynjo and Axel West Pedersen
Title	Fair pensions for individuals and for couples? Adaptations and attitudes to the reformed National Insurance pension system
Summary	In 2009 the Norwegian Parliament passed a major pension reform that took effect from 1 January 2011. A major principle of the new system is to secure a strong and transparent link between lifetime earnings and accrued pension rights. However, the new system also contains a number of redistributive components that weaken the link between lifetime earnings and pensions, for instance a guarantee pension and the provision of credits for caring for small children. It remains to be decided whether also existing provisions for transferring pension rights to a surviving spouse will be maintained in the new system.

This report presents results from focus group interviews intended to throw light on how men and women think about future personal/family economy and how they understand and adapt to the reformed National Insurance pension system. The interviews focus mainly on the perceived justice and potential effects on labor supply of the gender and family related benefit components. The focus group approach was adopted in order to bring to the fore variation in adaptations and attitudes among adult males and females.

The group conversations showed how retirement and the future life as a pensioner is viewed as a distant condition that only to a limited degree mobilizes concern and action here and now, and how the whole issue of retirement is perceived as complex and uncertain. As revealed in the discussions, neither the retirement system, nor the future job situation – or the future family situation – can be taken for granted. While the private finances here and now were understood as a more or less common concern for the couple, it was not equally obvious for the respondents that planning for retirement should be the same.

The feeling of uncertainty was related to complex regulations, lack of knowledge and concerns that the system could still change before the participants themselves became retirees. The political discourse about the need for pension reform, however, is clearly reflected in the talks, with expectations to stay in the work force towards older age than before, combined with expectations about income penalties for early retirees. Participants pointed out that retirement age is not necessarily subjected to free choice, but depends on your health, your ability to meet requirements for updating and to what extent you are considered attractive labor as a senior employee.

A surprising feature of the focus group interviews was that the gender divided groups of male and female participants largely expressed similar attitudes towards benefit rules of the national pension system that could give different outcomes for men and women. For example, the discussions revealed strong and unified support of the guarantee pension, even though most recipients are women. Also, the existence of a gender-neutral annuity divisor in the new system enjoyed broad support, although women statistically live longer than men.

By contrast there was considerable disagreement and ambiguity concerning child credits in all the focus groups. Arguments made in favor of child credits emphasized that parents should not be penalized for reducing their participation in paid work while having young children. Arguments against child credits pointed out that the scheme could counteract both gender equality and the general activation policy. However, it was pointed out that since the scheme only compensates for loss of pension rights, not loss of income, it will hardly be of practical importance to people's work–family adaptation. In addition, the scheme appeared to be barely known. It was therefore argued that the scheme instead of acting as an incentive, rather served as a future compensation to prevent more women from becoming guarantee pensioners.

Concerning the ideas to split pension rights between spouses in case of divorce or as a rule, opinions diverged. Some were inclined to argue that married couples are to be considered joint unit in which the two partners coordinate their labor market and caring behavior. Accordingly, a complete sharing of accrued pension rights would seem to be fair. On the other hand, it was pointed out that partners often act individually and should be allowed to enjoy the consequences as individuals. A common wish among the participants was for more information about the workings of the new pension system that could help individuals and couples make more informed and rational pension relevant choices in the course of their life.

Despite insecurity and lack of specific knowledge of the reformed retirement system, the discussions revealed considerable ability for self-reflection and principled thinking about pension policy issues. For example, the discussion about survivors' benefits points to an interesting contradiction between allowing survivors to inherit pension rights and maintaining the collective inheritance gain incorporated in the annuity divisor. This contradiction, which obviously exists, has not been expressed in parliamentary documents and official reports.

Index terms

Pension, gender equality, work–family, fairness, economy

1 Innledning

I 2009 vedtok Stortinget en stor pensjonsreform som trådte i kraft 1. januar 2011. Et hovedprinsipp i det reformerte pensjonssystemet er at det skal være en klar sammenheng mellom yrkesinntekten gjennom livet og opptjening av pensjonsrettigheter, slik at det hele tiden skal lønne seg å jobbe. Alle yrkesaktive år teller med i pensjonsopptjeningen, og opptjeningen starter fra første krone. Avbrekk fra yrkeslivet og perioder med deltidsarbeid kan dermed gi lavere opptjening. Men systemet inneholder også komponenter som svekker sammenhengen mellom livsinntekt og pensjon; blant annet en garantipensjon og tildeelingen av omsorgsopptjening til småbarnsforeldre. Garantipensjonen skal sørge for at ingen pensjonister havner i fattigdom, og sikrer et forholdsvis høyt minstenivå på pensjonen. Ordningen med omsorgsopptjening skal sørge for at en av foreldrene til barn under skolepliktig alder kan være hjemme eller jobbe deltid og likevel tjene opp pensjonsrettigheter som om vedkommende hadde jobbet fulltid i en jobb med forholdsvis lav lønn. Det har dessuten vært gitt politiske signaler om at det også i det nye pensjonssystemet skulle være en ordning som gir den gjenlevende rett til å overta pensjonsrettigheter etter en avdød ektefelle. Denne ordningen er imidlertid foreløpig ikke vedtatt.

På oppdrag fra Arbeids- og sosialdepartementet (den gang Arbeidsdepartementet) satte Norges forskningsråd i gang det omfattende forskningsprogrammet Evaluering av pensjonsreformen (Evapen). Studien som omtales i denne rapporten, er gjennomført som en del av forskningsprosjektet «Mellom likhet og effektivitet: arbeidsinsentiver, sosial omfordeling og kjønnslikestilling i det reformerte pensjonssystemet», som finansieres over Evapen.¹ Det overordnede formålet med prosjektet er å undersøke hvilke effekter pensjonsreformen har for ytelsesnivå, inntektsfordeling og likestilling mellom kjønnene. Prosjektet består av flere moduler. Studien i denne rapporten inngår i en modul der formålet er å undersøke hvordan individer og par tilpasser seg pensjonssystemet, og hvilke oppfatninger de har av opptjeningsreglenes rettferdighet og deres motiverende effekt på inntektsgivende arbeid. Hovedvekten ligger på de kjønns- og familierelaterte ytelseskomponeentene i folketrygden, som omsorgsopptjening og arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller og på ordningene med garanti-

---

1 Prosjektet er et samarbeid mellom Institutt for samfunnsforskning (ISF) og Statistisk sentralbyrå. Prosjektleder er Axel West Pedersen ved ISF.

pensjon og kjønnsnøytralt delingstall. Vi ser også på holdninger til en eventuell ordning med deling av pensjonsrettigheter ved skilsmisse og en ordning med løpende deling av pensjonsopptjeningen i par. Dette undersøkes gjennom fokusgruppeintervjuer og ved hjelp av en web-basert survey. I foreliggende rapport omtales hovedresultater fra fokusgruppeintervjuene.

2 Hovedtrekk ved pensjonsreformen

Den norske pensjonsreformen ble vedtatt i 2009, og viktige elementer trådte i kraft fra 1. januar 2011. Et hovedelement i reformen er innføringen av et nytt system for opptjening av pensjon som gjelder for fullt for alle som er født i 1963 eller senere.

I det nye opptjeningssystemet opptjenes alderspensjonsrettighetene på basis av den årlige lønnsinntekten (og annen pensjonsgivende inntekt) opp til 7,1 G.² Pensjonsopptjeningen starter ved fylte 13 år og kan i prinsippet fortsette fram til året vedkommende fyller 75 år. Mens det gamle pensjonssystemet innebar et løfte om en bestemt årlig ytelse, betyr det nye pensjonssystemet at de opptjente pensjonsrettighetene tar form av en «beholdning». Hvert opptjeningsår avsettes et beløp tilsvarende 18,1 prosent av den pensjonsgivende lønnen på en individuell bokholdermessig pensjonskonto. Den pensjonsbeholdningen som på denne måten gradvis bygges opp gjennom livet, blir underveis forrentet i takt med lønnsveksten.

Ved uttak av pensjon omregnes den opptjente pensjonsformuen til en løpende ytelse basert på et delingstall som tar hensyn til alder ved uttak, dødeligheten i fødselskohorten under opptjeningstiden og den gjenstående forventede levealderen til kohorten basert på tilgjengelig dødelighetsstatistikk for tidligere kohorter. Den såkalte levealdersjusteringen tar altså hensyn til dødelighet og forventet levealder for den enkelte fødselskohorten og er basert på kjønnsnøytrale dødelighetstabeller. Uttaket av pensjon kan som hovedregel tidligst starte fra 62 år, men kan også utsettes helt til og med fylte 74 år. Uttak av pensjon kan fritt kombineres med arbeid, og beslutningen om uttak av pensjon vil dermed i prinsippet bli frikoblet fra beslutningen om tilbaketrekking fra arbeidsmarkedet.

Det nye opptjeningssystemet er ment å sikre en sterk og direkte sammenheng mellom livslønn og opptjente pensjonsrettigheter. Det er likevel også i det nye systemet innebygd en rekke omfordelingselementer. Flere av disse har stor

---

2 I det nye opptjeningssystemet er en rekke trygdeytelser, slik som i dag, pensjonsgivende på lik linje med lønnsinntekt. Når det gjelder mottakere av arbeidsledighetstrygd, tar pensjonsopptjeningen i det nye systemet utgangspunkt i dagpengegrunnlaget og ikke som tidligere i de utbetalte dagpengene. Også for mottakere av uføretrygd er den videre pensjonsopptjeningen (som tidligere) basert på det lønnsnivå vedkommende hadde før uførheten inntraff. For uføretrygdede stopper imidlertid pensjonsopptjeningen ved fylte 62 år i det nye systemet. Det gis også en viss pensjonsopptjening til personer som avtjener verneplikt.

betydning i et kjønns- og likestillingsperspektiv, og har betydelig innvirkning på forholdet mellom kvinners og menns pensjoner.

Et viktig omfordelingselement knytter seg til videreføringen og styrkingen av den eksisterende ordningen med omsorgsopptjening. Den nye ordningen innebærer at den ene av foreldrene med omsorg for barn under 6 år får en garantert pensjonsopptjening tilsvarende en lønnsinntekt på 4,5 G (412 353 kroner i 2017). Pensjonsopptjeningen gis til den som har lavest lønnsinntekt. I praksis er dette oftest mor, men om far har lavest inntekt, kan han få omsorgsopptjening.

Minstesikringen i det nye systemet skal ivaretas av en garantipensjon på nivå med dagens minstepensjon. Mens minstesikringen i folketrygden tidligere har vært differensiert ut fra pensjonistens sivilstand og den eventuelle ektefellens/samboerens inntekt, er utviklingen de siste årene gått i retning av et mer rendyrket individorientert system. Dette får også virkning for garantipensjonen. Garantipensjonen utgjør i utgangspunktet 2 G (187 268 kroner i 2017) for en enslig pensjonist, men den skal levealderjusteres slik at nivået målt i G vil bli gradvis lavere i fremtiden i takt med lavere dødelighet og høyere forventet levealder til nye årskull. Garantipensjonen er – i likhet med dagens sært tillegg – en målrettet ytelse som avkortes mot individets opptjente alderspensjon fra folketrygden. Mens særtillegget avkortes krone-for-krone, skjer avkortningen av garantipensjonen bare med 80 øre for hver krone. Individuelt som omfattes av garantipensjonen, vil sitte igjen med 20 øre for hver krone i opptjent inntektspensjon. Dette betyr at den direkte sammenhengen mellom lønn og pensjon som gjelder i selve inntektspensjonssystemet, blir vesentlig svakere for de potensielle mottakerne av garantipensjon. Med det forespeilte nivået på garantipensjonen vil det gjelde for alle med en livslønn opp til om lag 17 millioner kroner (425 000 kroner i gjennomsnitt over 40 år).

Det er usikkert om det i det nye opptjeningssystemet kommer til å være en ordning som gir den gjenlevende ektefellen rett til å overta pensjonsrettigheter fra sin avdøde partner. I det gamle systemet fantes det en ordning som gir den gjenlevende ektefellen rett til å motta 55 % av parets samlede tilleggspensjon fra folketrygden. Tidligere har det vært gitt politiske signaler om at det også i det reformerte pensjonssystemet skal inngå en rett til å arve pensjonsrettigheter etter avdød ektefelle, men nylig har et offentlig utvalg foreslått å fjerne denne ordningen (NOU 2017:3). Spørsmålet er ikke avgjort ennå, og det er dermed i skrivende stund usikkert hvilke regler som vil gjelde når årskullene som faller inn under den nye ordningen (kullene fra og med 1963), begynner å ta ut alderspensjon.

Alle disse omfordelingselementene bidrar til å dempe forskjellene i pensjonsytelser mellom menn og kvinner sammenlignet med et hypotetisk system der pensjonen er direkte proporsjonal med den enkeltes livslønn (se Pedersen og Halvorsen, under publisering). Omfordelingselementene kan dermed forstås som kvinnevernlige i pensjonssammenheng. Hvorvidt omfordelingselementene bør forstås som likestillingsvennlige i et bredere perspektiv, kan imidlertid diskuteres. Ettersom flere av ordningene kan svekke insentivene til å øke arbeidstilbudet, kan de oppmuntre kvinner til å satse mindre på lønnet arbeid, noe som både gir lavere inntekt her og nå og kan virke negativt inn på framtidig karriere og pensjon. Dette gjelder særlig ordningen med omsorgsopptjening, som helt fjerner insentivene til arbeid for småbarnsmødre med en (mulig) lønnsinntekt opp til 4,5 G, men det gjelder også garantipensjonen, som svekker insentivene til arbeid for alle med en livslønn under 17 millioner kroner.

Siden flere kvinner enn menn vil nyte godt av disse ordningene, vil de altså paradoksalt nok samtidig sørge for å svekke den belønningen mange kvinner i realiteten oppnår gjennom sin deltakelse i inntektsgivende arbeid (Bay, Pedersen & Teigen 2015). Det samme dilemmaet gjør seg gjeldende for en eventuell ordning med arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller – i hvert fall i den form ordningen har i det gamle pensjonssystemet. Det er dessuten et tankekors at alle disse tre ordningene i realiteten subsidierer ektepar/samboere som velger en tradisjonell tilpasning, der han maksimerer sin deltakelse i arbeidsmarkedet, mens hun reduserer den for å få mer tid til omsorg for barn. Likestilte par som begge reduserer sin arbeidstid mens barna er små, vil i liten grad dra nytte av noen av ordningene. Det er imidlertid uklart hvor mye kunnskap og bevissthet kvinner og menn har når det gjelder disse ordningene. For eksempel vil lav kunnskap om pensjonsopptjening for småbarnsforeldre med lav inntekt kunne redusere eventuelle insentiveffekter.

Et mulig alternativt virkemiddel for å utjevne kjønnsforskjellene i pensjon mellom menn og kvinner ville være å innføre en form for deling av pensjonsrettigheter mellom ektefeller. Ideen om deling av pensjonsrettigheter mellom ektefeller har tidvis vært brakt opp i diskusjonen (se Bay, Pedersen & Teigen 2015), men den har aldri vunnet fotfeste, verken blant de politiske partiene, blant interesseorganisasjonene eller i den offentlige debatten.

3 Om fokusgruppene

Formålet med fokusgruppene var å få innsikt i hva gifte/samboende kvinner og menn tenker om sin framtidige økonomi som alderspensjonister, hvilke forventninger de har til det nye pensjonssystemet i folketrygden, og hvilke tilpasninger de og partneren har gjort eller vurderer å gjøre. I tillegg ønsket vi å undersøke rettferdighetsbetraktninger rundt ulike modeller for de kjønns- og familierelaterte komponentene i pensjonssystemet, slik som garantipensjon, kjønnsnøytralt delingstall, omsorgsopptjening, arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller, og en eventuell løpende deling av pensjonsrettigheter mellom ektefeller.

Studien er basert på fire fokusgrupper med til sammen 30 deltakere: To grupper besto av kvinner, en gruppe med høyere utdanning og en uten høyere utdanning, og tilsvarende to grupper av menn, en med og en uten høyere utdanning. Innad i hver gruppe ønsket vi god spredning med hensyn til alder, yrke, sektor (offentlig/privat) og inntektsnivå. Deltakerne ble rekruttert ut fra følgende kriterier:

- Alder 30-50 år
- Har barn som de enten bor eller har bodd sammen med
- Er eller har vært gift eller samboende (lever eller har levd i et par)
- Bor i Oslo-/Akershus-området

Deltakerne ble rekruttert av Kantar TNS, og gruppeintervjuene ble gjennomført i deres lokaler i Oslo sentrum høsten 2016 og våren 2017. Prosjektteamet ved ISF hadde hovedansvar for samtaleguiden. Tre av gruppene ble ledet av en moderator fra Kantar TNS, mens to forskere fra ISF observerte gruppesamtalene fra et naborom (enveisspeil). Den fjerde gruppen ble ledet av de to forskerne fra ISF. Gruppesamtalene ble filmet og ble i ettertid transkribert av Kantar TNS. Transkripsjonene ble oversendt til ISF, mens filmene ble oppbevart hos Kantar TNS i et halvt år. Forskerne kunne se på disse i lokalene til Kantar TNS. Deltakerne i fokusgruppene fikk et gavekort på kr 750 for å stille opp.

Gruppesamtalene varte i ca. to timer. Deltakerne var informert om at de skulle delta i en gruppesamtale om pensjon, og at det ikke krevde spesielle forberedelser eller forkunnskaper. Samtaleguiden var bygd opp slik at man først hadde en presentasjonsrunde der deltakerne fortalte litt om hva de jobbet med, hvor gamle de var, om de bodde sammen med en partner eller ikke, og hvor mange

barn de hadde. Deretter fulgte samtaler om hva de tenkte på når de hørte ordet pensjon, om de hadde tenkt på sin egen økonomi som pensjonister, hvilke tilpasninger de eventuelt hadde gjort, og om dette var noe de diskuterte med partneren eller ikke. Videre fulgte spørsmål om kjennskap til og synspunkter på pensjonsreformen fra 2011 på generell basis, før man gikk over til diskusjoner om enkeltelementer i systemet, slik som garantipensjon, kjønnsnøytralt delings-tall, omsorgsopptjening og deling av pensjonsrettigheter ved ektefelles død. I tillegg spurte man hva deltakerne syntes om en ordning med deling av pensjonsrettigheter ved skilsmisse og en ordning med løpende deling av pensjonsrettigheter mellom ektefeller. Deltakerne fikk også presentert en del caser som de skulle ta stilling til. Basert på erfaringene fra fokusgruppene med kvinner, som ble gjennomført først, ble det laget to ekstra caser til fokusgruppene med menn for å få til enda bedre diskusjoner rundt individuell vs. felles opptjening av pensjonsrettigheter blant par.

Deltakerne fylte også ut et kort spørreskjema med litt bakgrunnsinformasjon. Tabellene 3.1–3.4 gir en oversikt over deltakerne i de fire gruppene, basert på informasjonen i spørreskjemaet. Det var åtte deltakere i gruppene med kvinner og sju deltakere i gruppene med menn. Innenfor hver gruppe er det god spredning i deltakernes alder, hvorvidt de jobber i offentlig eller privat sektor, antall og alder på barn, i partnerens utdanning og hovedaktivitet, i forholdet mellom partenes inntekt og i felles eller separat økonomi med partneren. Det var også stor spredning med hensyn til deltakernes yrke (dette framkom gjennom gruppeintervjuene). I alle grupper oppga flertallet at de og partneren hadde enten fullstendig eller delvis felles økonomi. I tre grupper oppga én deltaker at de hadde fullstendig separat økonomi. Når det gjaldt forholdet mellom egen og partners inntekt, oppga flertallet i gruppene med kvinner enten at de og partneren hadde like høy inntekt, eller at partneren hadde høyest inntekt. Kun én i hver av kvinnegruppene oppga at de selv hadde høyest inntekt. Blant mennene rapporterte de aller fleste at de hadde høyere inntekt enn sin partner.

Gruppene hadde også andre varierende særtrekk, noe som kan ha en viss betydning for innholdet i samtale. For eksempel var det flere kvinner enn menn som hadde tidligere samliv bak seg, og kvinnene med høyere utdanning var gjennomgående yngre og hadde også yngre barn enn kvinnene uten høyere utdanning.

- I gruppen av kvinner med utdanning fra videregående skole (tabell 3.1)³ var de fleste deltakere godt voksne (minst 45 år), mens to var ca. 30 år. Alle hadde minst to barn, og en hadde fire barn. Nesten alle var yrkesaktive på full tid. Kun en jobbet under 30 timer per uke. To av deltakerne levde ikke i samliv på intervjudtidspunktet, og seks av åtte hadde et tidligere samliv bak seg.
- I gruppen av kvinner med utdanning fra høyskole/universitet (tabell 3.2) var fire av deltakerne rundt 30 år, tre var rundt 40 år, og en var rundt 45 år. Også her hadde de fleste full jobb, og kun en jobbet mindre enn 30 timer per uke. Halvparten jobbet i privat og halvparten i offentlig sektor. To levde ikke i samliv på intervjudtidspunktet, og tre hadde tidligere samliv bak seg.
- I gruppen av menn med utdanning fra videregående skole (tabell 3.3) var flertallet i begynnelsen av 30-årene, to midt i 40-årene, og en var 50 år. Fem jobbet i privat og to i offentlig sektor, alle på fulltid. Alle hadde også en partner i full jobb, bortsett fra en, som oppga at partneren var ufør / mottok arbeidsavklaringspenger. Alle levde i samliv på intervjudtidspunktet, og ingen hadde tidligere samliv bak seg.
- I gruppen av menn med utdanning fra høyskole/universitet (tabell 3.4) var flertallet rundt 40 år, en var 30 år, og en var 48 år. Alle hadde full jobb, fem i privat og to i offentlig sektor. Fire hadde en partner i full jobb, to hadde en partner som var student, og en hadde en partner som var arbeidsledig. Alle levde i samliv på intervjudtidspunktet, og kun en hadde et tidligere samliv bak seg.

Alle gruppene var innom samtlige tema i samtaleguiden, men tyngdepunktet og innholdet varierte litt, avhengig av hvilke tema deltakerne hadde størst interesse for og flest synspunkter på, og av deres livssituasjon og erfaringer. I samtlige grupper var det noen som var mer aktive enn andre, og noen som var forholdsvis tilbaketrukne. Moderator la stor vekt på å få alle til å delta og prøvde også å få fram flest mulig synspunkter underveis, men det var likevel slik at noen deltakere preget gruppesamtalene i større grad enn andre. Samlet sett mener vi at gruppesamtalene gir god innsikt i hva kvinner og menn i ulike aldersgrupper og livssituasjoner tenker om egen og partners pensjon, og hvordan de resonnerer rundt ulike elementer i pensjonssystemet.

Selv om mange av deltakerne hadde et visst kjennskap til noen hovedelementer i det reformerte pensjonssystemet fra før, var det få som hadde detaljert kunnskap om alle de ulike komponentene, og få som i utgangspunktet hadde klare synspunkter på om dette var gode/rettferdige ordninger eller ikke. Det kom imidlertid fram mange interessante betraktninger gjennom gruppesamtalene, og

3 En av deltakerne i denne gruppen oppga i rekrutteringsprosessen at hun ikke hadde utdanning fra høyskole/universitet. I spørreskjemaet som ble fylt ut under fokusgruppeintervjuet, krysset hun imidlertid av for at hun hadde utdanning på bachelor-nivå.

det var også eksempler på at noen skiftet mening etter hvert som de fikk mer informasjon om de enkelte ordningene, eller det kom nye argumenter på bordet.

I det følgende presenteres hovedresultater fra fokusgruppeintervjuene, illustrert med sitater fra gruppesamtalene. Framstillingen følger i hovedsak gangen i gruppesamtalene. I noen av gruppene kom de samme temaene opp i flere sammenhenger, og de kunne også flyte litt over i hverandre. Enkelte tema vil derfor bli berørt i flere av kapitlene i rapporten.

Målet med fokusgruppene er ikke å vise utbredelsen av bestemte oppfatninger eller praksiser, men å få fram bredden i folks synspunkter på de temaene som tas opp, og også å fange opp begrunnelser og resonnementer. Resultatene som presenteres i det følgende, er altså ikke representative for en større gruppe og kan ikke generaliseres til befolkningen som helhet. Fokusgruppene ble imidlertid også brukt som grunnlag for å utarbeide surveydelen av dette prosjektet (se kapittel 1), og surveyen vil bli gjennomført blant et representativt utvalg av befolkningen.

Tabell 3.1. Oversikt over deltakerne i fokusgruppe for kvinner med utdanning fra videregående skole. Navnene er fiktive.

	Laura	Valgerd	Hanne	Tara	Helga	Edith	Merete	Vera
Alder	47 år	43 år	45 år	30 år	47 år	45 år	31 år	49 år
Utdanning	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående	Bachelor ¹	Videregående
Arbeidstid per uke	35-39 timer	35-39 timer	35-39 timer	20-29 timer	40 timer +	35-39 timer	35-39 timer	35-39 timer
Sektor (offentlig/privat)	Offentlig	Privat	Offentlig	Privat	Offentlig	Offentlig	Privat	Offentlig
Antall barn	2	2	4	3	2	2	2	2
Barnas alder	18, 20 år	5, 20 år	17, 19, 20, 24 år	4, 7, 11 år	21, 28 år	6, 10 år	4, 10 år	19, 22 år
Bor med partner?	Ja	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja	Nei
Antall år gift/samboer	21 år	17 år	9 år	10 år	-	11 år	7 år	-
Partners hovedaktivitet	Full jobb	Full jobb	Full jobb	Full jobb	-	Full jobb	Full jobb	-
Partners utdanning	Bachelor	Videregående	Videregående	Videregående	-	Bachelor	Videregående	-
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	Like høy	Partner høyest	Like høy	Partner høyest	-	Partner høyest	Jeg høyest	-
Felles/separat økonomi	Fullstendig felles	Fullstendig separat	Delvis felles	Fullstendig felles	-	Delvis felles	Delvis felles	-

	Laura	Valgerd	Hanne	Tara	Helga	Edith	Merete	Vera
Tidligere samliv?	Nei	Ja, 5 år	Ja, 9 år	Ja, 2 år	Ja, 5 år	Ja, 2 år	Nei	Ja, 17 år
Partners hovedaktivitet	-	Full jobb	Full jobb	Full jobb	Full jobb	Full jobb	-	Full jobb
Partners utdanning	-	Bachelor	Videregående	Videregående	Bachelor	Bachelor	-	Videregående
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	-	Partner høyest	Jeg Høyest	Partner høyest	Like høy	Partner høyest	-	Like høy
Felles/separat økonomi	-	Delvis felles	Delvis felles	Delvis felles	Delvis felles	Fullstendig separat	-	Fullstendig felles

¹ Se fotnote 3, s. 18.

Tabell 3.2. Oversikt over deltakerne i fokusgruppe for kvinner med utdanning fra høgskole/universitet. Navnene er fiktive.

	Lene	Iselin	Berthe	Britt	Hilde	Karin	Sandra	Gry
Alder	30 år	30 år	41 år	46 år	37 år	39 år	31 år	29 år
Utdanning	Bachelor	Bachelor	Bachelor	Bachelor	Master	Bachelor	Bachelor	Master
Arbeidstid per uke	35-39 timer	40 timer +	35-39 timer	35-39 timer	40 timer +	35-39 timer	20-29 timer	30-34 timer
Sektor (offentlig/privat)	Privat	Privat	Offentlig	Offentlig	Privat	Privat	Offentlig	Offentlig
Antall barn	1	2	1	2	2	2	3	3
Barnas alder	4 år	0, 3 år	4 år	13, 16 år	4, 7 år	8, 14 år	4, 5, 6 år	4, 8, 11 år
Bor med partner?	Nei	Ja	Ja	Ja	Nei	Ja	Ja	Ja
Antall år gift/samboer	-	8 år	6 år	21 år	-	19 år	8 år	16 år
Partners hovedaktivitet	-	Arbeidsledig	Full jobb	Full jobb	-	Full jobb	Full jobb	Full jobb
Partners utdanning	-	Videregående	Videregående	Bachelor	-	Bachelor	Videregående	Master
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	-	Jeg høyest	Like høy	Partner høyest	-	Partner høyest	Like høy	Partner høyest
Felles/separat økonomi	-	Delvis felles	Separat	Fullstendig felles	-	Delvis felles	Delvis felles	Delvis felles

	Lene	Iselin	Berthe	Britt	Hilde	Karin	Sandra	Gry
Tidligere samliv?	Ja, 5 år	Nei	Ja, 7 år	Nei	Ja, 16 år	Nei ¹	Nei	Nei
Partners hovedaktivitet	Full jobb	-	Full jobb	-	Full jobb	-	-	-
Partners utdanning	Bachelor	-	Bachelor	-	Master	-	-	-
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	Partner høyest	-	Like høy	-	Partner høyest	-	-	-
Felles/separat økonomi	Delvis felles	-	Separat	-	Delvis felles	-	-	-

¹Har bodd fra hverandre et par år

Tabell 3.3. Oversikt over deltakerne i fokusgruppe for menn med utdanning fra videregående skole. Navnene er fiktive.

	Ahmed	Gaute	Pål	Kåre	Raymond	Hans	Stein
Alder	34 år	50 år	43 år	31 år	30 år	34 år	43 år
Utdanning	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående	Videregående
Arbeidstid per uke	35-39 timer	40 timer +	35-39 timer	35-39 timer	35-39 timer	40 timer +	35-39 timer
Sektor (offentlig/privat)	Offentlig	Privat	Offentlig	Privat	Privat	Privat	Privat
Antall barn	1	2	1	1	2	1	2
Barnas alder	1½ år	18, 24 år	13 år	10 år	2,5 år	11 år	9, 12 år
Bor med partner?	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Antall år gift/samboer	5 år	25 år	23 år	3 år	7 år	12 år	16 år
Partners hovedaktivitet	Full jobb	Uførr/AAP	Jobb, deltid	Full jobb	Full jobb	Full jobb	Full jobb
Partners utdanning	Bachelor	Ungdomsskole	Videregående	Bachelor	Videregående	Bachelor	Bachelor
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	Jeg høyest	Jeg høyest	Jeg høyest	Omtrent lik	Jeg høyest	Jeg høyest	Partner høyest
Felles/separat økonomi	Delvis felles	Fullstendig felles	Fullstendig felles	Fullstendig separat	Delvis felles	Fullstendig felles	Delvis felles

	Ahmed	Gaute	Pål	Kåre	Raymond	Hans	Stein
Tidligere samliv?	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei
Partners hovedakti- vitet	-	-	-	-	-	-	-
Partners utdanning	-	-	-	-	-	-	-
Forholdet mellom partenes yrkesinn- tekt	-	-	-	-	-	-	-
Felles/separat økonomi	-	-	-	-	-	-	-

Tabell 3.4. Oversikt over deltakerne i fokusgruppe for menn med utdanning fra høgskole/universitet. Navnene er fiktive.

	Vegard	Terje	Arne	Torstein	Truls	Karl	Jarle
Alder	38 år	40 år	38 år	42 år	47 år	30 år	48 år
Utdanning	Bachelor	Bachelor	Master	Master	Master	Bachelor	Bachelor
Arbeidstid per uke	40 timer +	35-39 timer	40 timer +	35-39 timer	35-39 timer	35-39 timer	40 timer +
Sektor (offentlig/privat)	Privat	Privat	Privat	Offentlig	Offentlig	Privat	Privat
Antall barn	1	2	1	3	2	2	2
Barnas alder	Ca. ½ år	5, 7 år	9 år	8, 11, 14 år	16, 21 år	1, 4 år	15, 19 år
Bor med partner?	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja	Ja
Antall år gift/samboer	1½ år	18 år	1 år	25 år	21 år	4 år	20 år
Partners hovedaktivitet	Student/ deltidjobb	Arbeidsledig	Student	Full jobb	Full jobb	Full jobb	Full jobb
Partners utdanning	Bachelor	Bachelor	Bachelor	Bachelor	Bachelor	Videregående	Bachelor
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	Jeg høyest	Jeg høyest	Jeg høyest	Partner høyest	Jeg høyest	Jeg høyest	Jeg høyest
Felles/separat økonomi	Delvis felles	Fullstendig felles	Delvis felles	Fullstendig felles	Delvis felles	Delvis felles	Delvis felles

	Vegard	Terje	Arne	Torstein	Truls	Karl	Jarle
Tidligere samliv?	Nei	Nei	Ja, 5 år	Nei	Nei	Nei	Nei
Partners hovedaktivitet	-	-	Full jobb	-	-	-	-
Partners utdanning	-	-	Master	-	-	-	-
Forholdet mellom partenes yrkesinntekt	-	-	Jeg høyest	-	-	-	-
Felles/separat økonomi	-	-	Delvis felles	-	-	-	-

4 Mye usikkerhet om pensjon og økonomien i pensjonsalderen

I de innledende delene av gruppesamtalen ble deltakerne bedt om å fortelle litt om hvorvidt de hadde begynt å tenke på sin egen pensjon, hvilke planer de eventuelt hadde, og om de hadde noen form for pensjonssparing i tillegg til folketrygden og pensjonsordningen gjennom jobben.

I alle gruppene var det stor variasjon mellom deltakerne både når det gjaldt i hvilken grad de hadde begynt å tenke på økonomien i pensjonisttilværelsen, og om de hadde privat pensjonssparing eller ikke. Flere hadde en klar oppfatning om at det tidligere pensjonssystemet ikke ville være bærekraftig i lengden, og at det i det nye systemet forventes at man skal ta mer ansvar for egen pensjon. Det innebærer i sin tur at det vil lønne seg pensjonsmessig å jobbe så mye og så lenge som mulig.

Likevel var det få som oppga at de tenkte noe særlig på hvordan de ville få det økonomisk som pensjonister, og det var også få som hadde privat pensjonssparing. Flere uttrykte at de nok tenkte på pensjon av og til og/eller hadde tenkt på at de burde begynne å spare eller i hvert fall ta noen grep for å finne ut mer om hvordan økonomien ville bli i pensjonsalderen. Men ofte hadde det så langt blitt med tanken. For de yngste deltakerne lå pensjonsalderen langt fram i tid og kunne virke veldig fjern, men også blant de litt eldre var det flere som ikke hadde tenkt noe særlig på dette med pensjonsordninger og økonomien i pensjonsalderen. Dette gjaldt for eksempel Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning):

Tenker at kanskje mange oppdager det litt sent. Det gjorde nok jeg også på et vis. Tror liksom at det er så fryktelig langt fram, det med pensjonsalderen, og så går jo årene sånn (*knipser i lufta*)! Jeg vet jeg hadde en periode på 10 år som jeg jobba for en privat bedrift uten noe som helst pensjonsordning. Og det gikk, årene gikk, bevisstløs ikke sant, tenker ikke på det i det hele tatt. Hvis jeg skal tenke tilbake på det i dag, så burde jo jeg ha slått i bordet og sagt at nå må vi få pensjon på dagsorden i denne bedriften.

Deltakerne fortalte at tanker rundt egen pensjon kunne bli aktualisert når egne foreldre eller svigerforeldre gikk av med pensjon, når de selv fikk barn, eller når de gjennomgikk økonomien i forbindelse med kjøp av bolig. Et par av deltakerne (begge kvinner) hadde dessuten en partner som pushet på for at de skulle begynne med pensjonssparing, og en hadde en partner som var mye eldre enn henne selv, noe som aktualiserte spørsmål om både pensjonssparing og pensjoningstidspunkt for begge parter. Det var også et eksempel på det motsatte, nemlig at en av kvinnene (Valgerd, 43 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) var den som oppfordret partneren til pensjonssparing: «Jeg sier at mannen min bør begynne å spare nå. Han sier at nei, det er nå vi lever livet. Han vil ikke spare ei krone nå.»

På spørsmål om når de selv planla å slutte å jobbe, kom det fram synspunkter, særlig blant dem uten høyere utdanning, om at det hadde vært fint å gå av med pensjon ganske tidlig, men at det var vanskelig å vite om man ville få råd til det. Andre ønsket å jobbe lenger, men var usikre på om de ville greie å henge med faglig helt til de nærmet seg 70 år. Enkelte, som for eksempel Gaute (50 år, gruppe 3, uten høyere utdanning), pekte også på at eldre arbeidstakere ofte ble tvunget til å slutte:

Er du over 56, 55, så blir du ofte sparka ut. Bare en eller annen sluttpakke og så overlate resten til staten [...]. Staten vil at vi skal jobbe, og de legger til rette som du sier for at vi skal jobbe mye lenger, men ingen vil ha deg.

Både yngre og eldre deltakere framholdt at det var mye usikkerhet knyttet både til egen jobb og til pensjonsordningen på jobben, til landets (og folketrygdens) økonomi når de selv en gang skulle bli pensjonister, og ikke minst til selve pensjonssystemet. Flere hadde opplevd at arbeidsplassen deres hadde skiftet pensjonsordning. Dette gjaldt også dem som jobbet i stat eller kommune og lenge hadde betraktet pensjonsordningen på jobben som helt trygg. Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) uttrykte det slik:

Det er det jeg lener meg tilbake på, for jeg har også jobba i staten. Og har jobba i kommunen, så har jeg alltid hørt at ja men, de har vel de beste eller tryggeste forsikringene, nei jeg mener pensjonsordningene da [...]. Og så blir jeg jo veldig nervøs av dette. Tror det er tredje gangen nå på ti år at jeg har flytta meg fra pensjonskasse til pensjonskasse. Og nå har plutselig (navn på bedrift/organisasjon) laga sin egen pensjonskasse. Det er litt sånn, det gir en veldig sånn utrygghetsfølelse for meg da. Samtidig som jeg da ikke har satt meg inn i hva det egentlig betyr. Jeg tenker at jeg administrerer bort hele pensjonen min jeg da, hvis jeg bytter pensjonskasse.

På tvers av utdanningsnivå kom det, både blant kvinner og menn, fram at dette med pensjon var ganske komplisert. Noen var også usikre på hva slags pensjonsordning de egentlig hadde gjennom jobben, og flere syntes det var vanskelig å forstå informasjon som de mottok om pensjonsordningen, noe som illustreres gjennom følgende utsagn fra Sandra (31 år, gruppe 2, med høyere utdanning):

Jeg jobber i kommunen, og jeg fikk noe brev for noen måneder siden om at pensjonsavtalen min var endret. Og så prøvde jeg faktisk å sette meg inn i det og finne ut hva som var endret, men det var komplisert. Og så føler jeg at det er noe som det er viktig å ta stilling til, samtidig som det er fjernt. Jeg håper jeg har en del år igjen i arbeidslivet.

En av deltakerne (Gry, 29 år, gruppe 2, med høyere utdanning) hadde også tatt kontakt per telefon for å få hjelp til å forstå hvordan pensjonsordningen fungerer, men var ikke blitt så mye klokere av det: «... Og så forklarte de meg ganske grundig med veldig mye tall jeg ikke forsto i det hele tatt hvorfor det var sånn.» Det var imidlertid også eksempler på at noen hadde fått hjelp via jobben til å finne ut hvilke grep det var lurt å gjøre med hensyn til pensjon. Merete (31 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) hadde opplevd nedskjæringer på arbeidsplassen og hadde da fått hjelp av «en sånn NAV-dame som vi fikk en time sammen med». Dette syntes hun var veldig positivt.

Noen av deltakerne hadde forsøkt å sette seg inn i hva de kunne forvente å få fra folketrygden som pensjonister, eller de hadde i det minste tenkt på at de kanskje burde sette seg inn i det. Men flere uttrykte at det var liten vits i å bruke tid på dette ettersom reglene trolig ville endre seg før de selv ble pensjonister. Helga (47 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) syntes pensjonsordningen endret seg nesten fra år til år, og Gaute (50 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) sa det slik:

Jeg tror det kommer til å komme enda minst en (regulering) til før jeg blir pensjonist. Sånn som Norge bruker penger i dag, og det er ikke nok penger til å fø alle. [...] jeg stoler ikke på at staten kommer til å gi meg det som står på NAV-sidene.

Det kom også fram bekymringer for at pensjonsalderen ville øke før de selv ble pensjonister. Og det var ønsker om mer informasjon, åpenhet og debatt om pensjonssystemet sånn at folk kunne ta mer informerte valg om yrkesaktivitet og sparing, som for eksempel Arne (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning):

Om det er en politisk, eller en eller annen byråkrat som bare går ut og sier at du må spare, tror jeg bare hjelper. Tror det er mange som stikker hodet litt i sanden. Og det er vanvittig forbruk i Norge i dag. Alle skal i boligmarkedet i 20-årene og biler og hytter, og det virker veldig kort-

siktig i forhold til at man må ta mer og mer ansvar for egen pensjon. Jeg tenker det er veldig, veldig uklart også, privatspareordninger også da, hvordan det kommer ... du kan lukke det inn i fondet og det er jo, ... hver regjering ombestemmer seg, og plutselig har vi fått en ordning som ikke, eh fripoliser som ikke viser seg å være så lurt og. Jeg tror vi bare må få et system som er fredet. Der folk kan spare i fred og ro og ikke bekymre seg når det blir regjeringsskifte neste gang.

I samtlige grupper kom det fram oppfatninger om at man ville få lavere inntekt i pensjonsalderen, men få hadde begynt med pensjonssparing, enten ved at de selv sparte i fond, eller ved at de fikk dette betalt av partneren som en kompensasjon for at de jobbet deltid en periode og tok hovedansvaret hjemme. Det var imidlertid fortellinger om andre spareordninger der man satte inn litt penger hver måned. Man ville da ikke «låse» pengene i pensjonssparing, men ha mulighet til å bruke dem dersom det skulle dukke opp uforutsette utgifter. Flere nevnte også at de prioriterte å betale ned gjeld slik at de skulle være ferdig med boliglån og eventuelt studielån i god tid før pensjonsalder. Blant dem som hadde små barn og stort boliglån, ble det argumentert for at økonomien her og nå var viktigere enn økonomien langt fram i tid. Det kom også fram oppfatninger om at lavere inntekt i pensjonsalderen ville kunne balanseres med lavere utgifter. I tillegg til nedbetalt boliglån ble det pekt på at man nå brukte mye penger på barna, og at økonomien ville bli bedre når barna ble store. Barn kunne også ha veldig dyre fritidsaktiviteter, og flere så for seg at de kunne gå ned i boligstørrelse når barna hadde flyttet hjemmefra. Det framkom imidlertid også synspunkter om at barna kanskje ikke ville bli så mye billigere på lengre sikt, ettersom man gjerne ville hjelpe dem med førerkort, bil og studier. Det kom fram forventninger om å motta litt arv før pensjonsalderen, og at det ville være mulig å ta opp lån med sikkerhet i huset. Siden deltakerne i fokusgruppene var rekruttert fra Oslo-/Akershus-området, regnet mange med å kunne få en god pris for boligen sin. Særlig blant de eldre deltakerne (de som var i 40-åra), som hadde kommet inn på boligmarkedet før prisene virkelig skjøt i været, var det forventninger om å kunne selge boligen med gevinst. Det ble imidlertid også pekt på at selv en stor gevinst ved boligsalg ikke ville rekke så veldig langt i pensjonsalderen (Valgerd, 43 år, gruppe 1, uten høyere utdanning):

... men vi skal kanskje leve i 20-25 år etter at vi går av med pensjon. Og da er ikke fast eiendom ..., så selger du den og får 5-6-7 millioner. Så er jo det brukt opp fort i løpet av 20 år altså.

5 Økonomi i pensjonsalderen – et felles ansvar for paret?

Gjennom fokusgruppeintervjuene ønsket vi også å få innsikt i om deltakerne og deres partnere hadde felles eller separat økonomi nå, om de betraktet økonomien i pensjonsalderen som et individuelt ansvar eller et ansvar for paret, og i hvilken grad de snakket med partneren om pensjon, pensjonssparing osv.

Som vi allerede har vært inne på (se kapittel 3 om fokusgruppene), oppga de fleste i et spørreskjema at de og partneren hadde enten fullstendig eller delvis felles økonomi. Kun tre deltakere (en i hver av de tre første gruppene) krysset av for at de og partneren hadde fullstendig separat økonomi. Bildet ble nyansert gjennom diskusjonene i fokusgruppene, men også her var hovedinntrykket at mange hadde felles økonomi i en eller annen forstand med felles ansvar for huslån, daglige utgifter og eventuell sparing. Det varierte litt hvordan inntektene ble fordelt på felles og individuelle konti, og om den ene parten betalte en større andel av fellesutgiften enn den andre. Det framkom også at det i praksis ikke er så lett å skille skarpt mellom det å ha felles økonomi og det å ha separat økonomi. Merete (31 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) brukte for eksempel uttrykket «felles, separat økonomi» om den ordningen hun og partneren hadde: «Vi har hver vår konto, og så bare betaler vi det vi skal hver. Og så har ikke jeg penger eller med meg lommeboka, så betaler han liksom. Så vi har felles separat økonomi.» Raymond (30 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) beskrev en lignende ordning:

Altså, vi har veldig delt økonomi, men den er jo fremdeles felles, da.
Altså, hvis hun, holdt på å si, går tom for penger, så må jo jeg betale ett eller annet eller omvendt. Altså kommer det en uforutsett utgift enten på hennes bil eller min bil, så må vi bare slå hodene sammen og finne ut av at okay, da tar vi det.

Noen fortalte også at de og partneren hadde tatt et klart valg med hensyn til hvem som skulle satse mest i yrkeslivet, og hvem som skulle ta mest ansvar hjemme. De hadde da en felles forståelse av at den som tok hovedansvaret hjemme, gjorde det mulig for partneren å satse i yrkeslivet, og at økonomien derfor var felles. Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning) hadde for eksempel hatt en krevende lederjobb i næringslivet i mange år, og familien hadde også bodd flere år i utlandet mens barna var små. Dette hadde ikke vært

mulig hvis ikke partneren hadde vært hjemme noen år. Torstein (42 år, gruppe 4, med høyere utdanning) og partneren hadde blitt enige om at hun skulle videreutdanne seg og satse på en krevende jobb, mens han hadde en mindre krevende og lavere betalt jobb og hadde hovedansvaret for oppfølging av barna. «Hos oss er det jeg som er kona», som han uttrykte det.

Mens det kom mange fortellinger om at økonomien her og nå var mer eller mindre felles og noe man selv og partneren planla og diskuterte i fellesskap, var det større variasjon i hvordan man tenkte på økonomien i pensjonsalderen. Noen hadde ikke tenkt så mye på dette i det hele tatt. Det ble pekt på at det lå veldig langt fram i tid, og, med henvisning til skilsmissestatistikken, at det ikke var 100 prosent sikkert at man selv og partneren ville holde sammen helt til pensjonsalderen. En del, særlig blant kvinnene, hadde også tidligere samliv bak seg. Flere håpet imidlertid at de skulle holde sammen med partneren til de ble gamle, og så for seg at økonomien framover var et felles ansvar. Dette illustreres gjennom følgende utsagn fra Sandra (31 år, gruppe 2, med høyere utdanning):

Jeg er kynisk og tenker at man har ingen garanti for noen ting. Samtidig så legger jeg jo opp, altså det økonomiske grunnlaget blir jo lagt opp for at vi skal være sammen. Det er jo det som er planene. Men det er jo ikke sånn at jeg lever i en boble og tenker at oss to, vi sitter skrukkete og holder hender når vi er 70. ... Men økonomien vår er felles nå, og da må vi også spare felles. Selv om de private pensjonsavtalene, eller det man sparer selv da, blir jo, altså, det går jo fra hver vår konto selvfølgelig. Men vi kan jo ikke sette av mer enn vi har rom for, så da blir det jo satt av likt fordi vi har felles økonomi.

Selv om mange hadde felles tanker om pensjonsalderen, og noen også betalte inn litt på en pensjonskonto for partneren, var det en tendens til å betrakte pensjonssparing som et individuelt anliggende i større grad enn hva som gjaldt for økonomien ellers. Et eksempel er Ahmed (34 år, gruppe 3, uten høyere utdanning). Han var helt klar på at han og partneren hadde felles ansvar for økonomien i det daglige, men når det gjaldt sparing (penger som han satte av til fond), hadde det «av en eller annen merkelig grunn» aldri slått ham at dette skulle være felles. Også blant kvinnene var det noen som uttrykte at de tenkte individuelt, og ikke felles, om økonomien i pensjonsalderen. Valgerd (43 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) syntes det var problematisk å tenke felles ettersom mannen hennes ikke ville spare noe til pensjonsalderen, fordi, som han sa: «... det er nå vi lever livet.» Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) framholdt at hun og mannen ikke tenkte felles om økonomien i pensjonsalderen ettersom hennes mann hadde vært skilt og dessuten hadde jobbet i det private i alle år og var vant til å ta seg av pensjonen sin selv. Han hadde «stålkontroll» på

sitt eget og maste om at Edith skulle begynne å spare. Han var faktisk mer bekymret for Ediths pensjon enn det hun var selv, for som hun sa: «Jeg tenker at det ordner seg. Har man gjeldfritt hus, så er det jo ...»

6 Kunnskap om pensjonsreformen?

Ganske tidlig i gruppeintervjuene, før moderator hadde forklart noe særlig om hva pensjonsreformen (vedtatt i 2009) innebar, ble deltakerne spurt om de hadde hørt om denne reformen, hva de eventuelt visste om den, og hvordan det nye systemet skilte seg fra det tidligere pensjonssystemet. Noen hadde aldri hørt om pensjonsreformen. Kåre (31 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) opplyste for eksempel at «der er jeg helt blank», og Hans (34 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) sa følgende: «Har ikke fått med meg så mye der altså.» En av de ganske unge kvinnene (Sandra, 31 år, gruppe 2, med høyere utdanning) syntes det var merkelig å kalle dette for en «ny reform» slik moderator gjorde, når den var hele seks år gammel. Den ble jo vedtatt og trådte i kraft mens hun selv og flere av de andre deltakerne i gruppen fremdeles var studenter, og før de hadde partner, fikk barn, kjøpte bolig, tok opp boliglån og begynte å tenke systematisk gjennom økonomien.

Mange hadde imidlertid kjennskap til ett eller flere elementer i det reformerte pensjonssystemet, og etter litt diskusjon i gruppene kom det gjerne fram ganske mange momenter. Generelt var det stor forståelse for at det gamle pensjonssystemet ikke var bærekraftig, og at det var nødvendig med en omlegging. Dette ble blant annet begrunnet med at folk lever stadig lenger, og at oljeinntektene minker. Når det gjaldt innholdet i det reformerte pensjonssystemet, var det flere som hadde en viss forestilling om at det inneholdt insentiver til at man skulle jobbe så lenge som mulig, at man var forventet å jobbe lenger enn før, at man nå skulle få pensjon etter hvor mye man tjente, og at alle «inntektsårene» skulle regnes med i pensjonsopptjeningen. Valgerd (43 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) forklarte det slik: «Altså at du får pensjon av alle pengene du tjener. Alt er likt. Ikke sånn at de tar de beste årene.» Det var også kjent at det var bestemte årskull som ble berørt av det nye systemet, uten at det var eksakt kunnskap om hvilke kull det gjaldt. Flere var også inne på dette med levealdersjustering – at man får en viss pott som må fordeles over flere år, og at dette er nødvendig fordi folk lever lenger enn før. Men som Gaute (50 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) uttrykte det: «... Det er litt ullent sånn ...»

Det kom fram synspunkter om at det nye systemet representerte en innstramming i forhold til den tidligere ordningen, blant annet fordi man er forventet å jobbe lenger enn før, og fordi alle de yrkesaktive årene skal telle med i pen-

sjonsopptjeningen. Men det ble også pekt på at noen elementer kan innebære en forbedring, blant annet at man kan tjene mer etter at man har gått av med pensjon, og at man kan få «omsorgspenger» for å være hjemme med barn under en viss alder. Ingen kjente helt til detaljene i disse ordningene, men flere hadde hørt eller lest om dem og hadde en viss formening om hva de innebar.

Gruppedeltakerne ble også spurt om de hadde noen tanker om hvordan pensjonsreformen ville påvirke dem selv og partneren, og om den hadde hatt betydning for valg de hadde gjort i livet. Bortsett fra at det var klare oppfatninger om at man helst burde jobbe så lenge som mulig («Vi må holde oss friske og raske og jobbe lengst mulig», Laura, 47 år, gruppe 2, med høyere utdanning), var det få fortellinger om at reformen hadde hatt betydning for hvordan de selv hadde innrettet seg så langt. Igjen var det flere som trakk fram at de forventet ytterligere reformer før de selv ble pensjonister, og at de derfor ikke la så stor vekt på hvordan de burde innrette seg. Berthe (41 år, gruppe 2, med høyere utdanning), som hadde fått informasjon om reformen fra sin fagforening, var en av dem:

Jeg tror jeg tenkte litt på det med en gang, og så har jeg sikkert også tenkt at det er sikkert ti reformer igjen innen den tid. Så det var så mange forskjellige parametere, og så tenkte jeg at jeg har 20 år igjen da. Så det vil sikkert skje mer.

Merete (31 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) var klar over at hun ideelt sett burde jobbe til hun ble 70 år, men dette passet dårlig ettersom ektefellen var 13 år eldre enn henne. Hun ville gå av så tidlig som mulig for å få noen «golden years» sammen med mannen selv om hun visste at hun kom til å tape økonomisk på det («Jeg kommer til å tape på det big time.»).

Etter hvert informerte moderator om noen av hovedelementene i det reformerte systemet (sterk og direkte sammenheng mellom lønn og pensjon, alle år teller med i pensjonsopptjeningen, og pensjonen blir lavere hvis man har avbrekk i yrkeskarrieren eller jobber deltid) og spurte hva deltakerne tenkte om dette. Både i kvinnegruppene og mannsgruppene ble det kommentert at dette kunne slå uheldig ut for kvinner ettersom de ofte har hovedansvaret for barna. Dette illustreres av følgende utsagn fra Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning):

Jeg synes kanskje, det er ofte sånn at kvinnen tar ut mest permisjon. Det synes jeg kanskje er litt urettferdig. Hvis det liksom kun er antall yrkesaktive år som regnes inn, da. Man burde på en eller annen måte finne en kompensasjon for det da. I forhold til rettferdighet ... mellom kjønnene.

Det ble også pekt på at mange kvinner har tungt arbeid, noe som kan gjøre det vanskelig å stå lenge i jobb. Berthe (41 år, gruppe 2, med høyere utdanning) sa for eksempel følgende:

Jeg tenker det at det skal lønne seg å jobbe, jeg tenker det høres litt fint ut, men underbetalte kvinneyrker med tunge løft og turnus og drit, det er litt rødstrømpe. Men det tenker jeg slår litt uheldig ut, for det er ikke en, det er ikke alltid en frivillig sak å jobbe lenger.

Arne (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning) sa at selv om han og partneren ikke hadde tatt pensjonen i betraktning da de bestemte om de skulle jobbe fulltid eller deltid, burde det kanskje «være på agendaen når man tar beslutninger». Han etterlyste derfor mer opplysning om pensjonssystemet og hvordan det virker.

Generelt var det få som mente at «det med pensjon» hadde hatt betydning for valg som de selv og partneren hadde gjort med hensyn til jobb og arbeidstid, når de ble spurt direkte om dette. For, som Raymond (30 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) sa:

Selv om pensjon er viktig, så er jo akkurat nå like viktig. Plutselig ett eller annet som skjer som gjør at den ene parten bør gå ned i stillingsprosent. Så var det for oss i hvert fall bare å gjøre det.

Og selv om han mente at han og partneren kanskje ville ha tenkt litt mer over det dersom de hadde vært klar over at alle yrkesaktive år teller med i pensjonsopptjeningen, trodde han ikke at det ville ha spilt noen rolle for valgene de hadde tatt. Han mente også at det ville gå fort å spare inn det man taper på å jobbe deltid en periode, og at det er mange gode grunner til å redusere arbeidstiden, for eksempel studier eller barn som krever litt ekstra. I tråd med dette påpekte Pål (43 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) at dersom man hele tiden skal tenke på pensjonen, vil det det jo bli vanskelig å gjøre noe annet enn å jobbe. «Da ender du opp med veldig sånn maurtueliv. At du står opp og går på jobben og leverer fram til du går av med pensjon.»

Andre steder i samtalene kom det imidlertid fram at tanker om pensjon hadde spilt en viss rolle for enkelte når det gjaldt valg av arbeidstid. Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) fortalte for eksempel at hun hadde fått barn sent («gammal mamma») og hadde tenkt at hun skulle redusere til 80 prosent jobb og ha fri en dag i uka. Hun ble imidlertid advart av kolleger som gjorde henne oppmerksom på at hun ville tape mye på det. Merete (31 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) fortalte at hun og mannen ikke hadde ønsket at barnet (som nå var fire år) skulle begynne full tid i barnehagen med en gang foreldre-

permisjonen utløp. Hun syntes det var urettferdig at hun skulle ta hele «støyten», ettersom hennes jobb var like viktig som partnerens. De valgte derfor å jobbe 80 prosent begge to i en periode. Tara (30 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) hadde tre barn i alderen 4-11 år og var blitt enig med partneren om at hun skulle jobbe deltid en periode for å kunne følge opp barna. De betraktet partnerens jobb som «viktigere» enn hennes jobb, og hadde kommet fram til en ordning der hun fikk en del av hans lønn til pensjonssparing («Han betaler inn på min sparing i banken.»). Hilde (37 år, gruppe 2, med høyere utdanning) hadde hatt en lignende ordning. Også hun hadde jobbet deltid noen år, og det ble «betalt» av hennes daværende mann, for, som hun sa: «Det er jo kontraktsfestet. Veldig kontraktsfestet.»

7 Mye uklarhet om garantipensjon

I det nye opptjeningssystemet er minstesikringen ivaretatt av en garantipensjon på samme nivå som minstepensjonen (grunnpensjon pluss særtillegg) i det gamle systemet – for tiden 188 800 kroner for en enslig pensjonist. Garantipensjonen skal i fremtiden følge utviklingen i det alminnelige lønnsnivå (G-regulering), men fratrukket virkningen av levealdersjusteringen. Til forskjell fra særtillegget i det gamle systemet, som avkortet med 100 prosent mot opptjent tilleggspensjon, blir garantipensjonen avkortet med 80 prosent (80 øre for hver krone) mot opptjent folketrygdpensjon. Ingen eller svært få vil derfor bli rene minstepensjonister i det nye systemet, mens mange med midlere eller lavere livslønn vil få et større eller mindre supplement til sine opptjente rettigheter. Uttrykt ved dagens lønnsnivå må man ha en livslønn på vel 17 millioner kroner for å komme ut av intervallet for avtrapning av garantipensjonen, og en betydelig andel av dagens yrkesaktive generasjon kan derfor forvente å bli berørt av ordningen.

Det var generelt lite kunnskap om ordningen med garantipensjon i det reformerte pensjonssystemet blant gruppedeltakerne. Flere antok at dette var en eller annen form for minstepensjon, men det var stor usikkerhet om hva ordningen egentlig innebar, og hvem som ville falle inn under den. En gjennomgående oppfatning på tvers av gruppene var at dette var en ordning for å sikre personer som av en eller annen grunn hadde vært utenfor arbeidslivet (kronisk syke, uføretrygdede, hjemmeværende), og det var bred enighet om at det var fint å ha en slik minstesikring. Da moderator informerte om at garantipensjonen ville være på omtrent 190 000 kroner i året, var det flere som syntes at det var lavt, særlig for enslige. Andre mente imidlertid at det ikke var så galt, gitt at man var gjeldfri.

Flere ble overrasket da moderator fortalte at ifølge pensjonsekspertenes beregninger vil personer som har tjent mindre enn 400 000 kroner i gjennomsnitt i 40 år, som hovedregel falle inn under ordningen med garantipensjon. Både i kvinnegruppene og mannsgruppene ble det påpekt at det da ville være mange, særlig blant kvinner og blant ansatte i stat og kommune, som kom inn under denne ordningen, og dette ville altså gjelde selv om de hadde hatt full jobb hele yrkeslivet. Det ble framholdt at dette høretes litt merkelig ut. Laura (47 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) betegnet det som «skremmende», for som hun

sa: «Jeg tenker at 4-5 hundre tusen er normal gjennomsnittslønn.» Valgerd (43 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) opplyste da at hun faktisk tjente under kr 400 000 selv om hun hadde full jobb og hadde mange yrkesaktive år bak seg. Hun syntes det var rart å tenke på at hun selv skulle motta garantipensjon.

Diskusjonene om garantipensjon var dessverre preget av en del misforståelser ettersom det ikke kom så klart fram at mange som faller inn under ordningen, vil motta mer enn minstebeløpet på kr 190 000 per år fra folketrygden. Ordningen med garantipensjon kunne med fordel vært bedre forklart i samtaleguiden. Særlig burde det vært presisert at personer som har opparbeidet seg rett til inntektpensjon, vil komme ut med et høyere beløp ved at garantipensjonen utbetales som et supplement til inntektpensjonen og avkortes mot denne.

8 Stor oppslutning om kjønnsnøytralt delingstall

I det reformerte pensjonssystemet spiller delingstallet en sentral rolle. Delingstallet er nevneren i den brøken som brukes for å omgjøre den opptjente pensjonsbeholdningen i folketrygden til en løpende årlig ytelse fra og med uttakstidspunktet. Delingstallet ivaretar dermed både levealdersjusteringen og prinsippet om nøytralt uttak, der den enkelte selv betaler for sitt valg av uttakstidspunkt. I det året en fødselskohort fyller 61 år, fastsettes en endelig serie med delingstall for hver mulig uttaksmåned mellom 62 og 75 år. Serien avspeiler da både den forutgående dødeligheten og den gjenstående forventede levealderen etter 62 år for den aktuelle fødselskohorten. Delingstallene er kjønnsnøytrale og basert på felles dødelighetstabeller for menn og kvinner. Alle i samme fødselskohort får den samme serien med delingstall. Dette gjelder altså selv om dødelighet før fylte 62 og gjenstående forventet levealder fra 62 års alder er henholdsvis lavere og høyere for kvinner enn for menn.

For å få deltakerne til å resonnerer rundt ordningen med kjønnsnøytralt delingstall i det reformerte pensjonssystemet inneholdt samtaleguiden to caser, eller eksempler, som ble vist på skjerm og lest høyt av moderator. Det første ble diskutert en stund før det andre ble presentert. Casene var som følger:

- Kvinner har høyere forventet levealder enn menn, og det kan være ulike meninger om hvordan pensjonssystemet bør ta hensyn til dette. Tenk deg to personer, Ola og Kari, som har samme lønnsinntekt gjennom livet, og som starter uttaket av pensjon samtidig. I det nye pensjonssystemet får Ola og Kari like mye utbetalt i årlig pensjon. Men siden kvinner typisk lever tre år lenger enn menn, vil Kari mest sannsynlig motta mer pensjon i løpet av livet enn Ola. Er dette rettferdig? Eller burde Kari få en lavere årlig pensjon enn Ola, slik at summen av pensjon over livet blir den samme for begge?
- Sett at Kari og Ola likevel skulle dø samtidig, og at Kari hadde fått en lavere årlig pensjon enn Ola fordi kvinner generelt lever lenger enn menn. Ville det da være rettferdig at Kari har hatt mindre å klare seg med per år enn Ola?

I samtlige grupper var det bred enighet om at ordningen med kjønnsnøytralt delingstall er rettferdig. Flere, både blant kvinner og menn, påpekte at selv om

kvinner statistisk sett lever lenger enn menn, kan man ikke trekke dette ned på individnivå. Det ville bli helt uhåndterlig, for hvordan skulle man da forholde seg til at noen kvinner faktisk dør tidlig og noen menn lever lenge? Hvis menn skulle få høyere årlig ytelse enn kvinner, skulle man da stoppe utbetalingen når de hadde brukt opp sin beholdning? Og skulle kvinner virkelig ha mindre å rutte med per år enn menn bare fordi de statistisk lever lenger? Det ville jo bli veldig urettferdig for dem som dør tidlig. Både i kvinne- og mannsgruppene ble det pekt på at levekostnadene per år er de samme uansett hvor lenge man lever, og derfor er det rimelig at utbetalingene er de samme for kvinner og menn. Iselin (30 år, gruppe 2, med høyere utdanning) argumenterte for eksempel slik:

Jeg tenker at melken koster det samme uansett om du lever tre år lenger, eller om du ikke gjør det. Så derfor er det rettferdig for at man har de samme utgiftene i løpet av året. Og så kan man dø når som helst.

Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) framholdt at ordningen med kjønnsnøytralt delingstall er i tråd med prinsippene for tildeling av andre ytelser, for eksempel sykepenger:

Jeg tenker at dette her er egentlig bare en videreføring av hvordan samfunnet generelt er, som vi har vært med på gjennom hele arbeidslivet vårt da, ikke sant. Du får jo like mye sykepenger om du har jobba i et halvt år, eller om du har jobba i ti år. Det er noe med hele systemet vårt. Det skal være likhet på godene da.

I tråd med dette framholdt Merete (31 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) at tankegangen om at kvinner skulle få mindre utbetalt per år enn menn fordi de statistisk sett lever lenger, ikke passer inn i et sosialdemokratisk samfunn som det norske («det er så amerikansk og kaldt»).

Flere ga uttrykk for at tanken om å differensiere mellom menns og kvinners forventede levealder i pensjonssystemet i folketrygden egentlig er ganske merkelig. Hvorfor skal man skille etter kjønn når man ikke tar hensyn til andre dimensjoner som for eksempel yrke, arbeidsplass, livsstil (f.eks. om man røyker eller ikke) og bosted (f.eks. lavere forventet levealder i Finnmark)? Det ble også framholdt at dersom det skulle bli helt rettferdig, burde jo hver og en få utbetalt hele sin pensjonsbeholdning når de begynte å ta ut pensjon, og så kunne de bruke denne som de ville. Karl (30 år, gruppe 4, med høyere utdanning) sa for eksempel: «Skulle det være riktig da, så burde alle fått alle pengene sine utbetalt, og så måtte de selv valgt hvor lenge de ville bruke, dele det opp liksom.» Det var enighet om at dette ville være en dårlig løsning. Det er umulig for den enkelte å gjette hvor lenge man kommer til å leve. Det er også fare for at folk ikke vil klare å disponere pengene på en god måte, for, som Terje (40 år, gruppe

4, med høyere utdanning) sa: «Det er en grunn til at du blir trukket hver måned i skatt. Tidligere så fikk du utbetalt hele lønna di for hele året. Så måtte du disponere og sette av til skatten selv. Det funka ikke.»

Moderator prøvde flere ganger å få fram alternative synspunkter i diskusjonene om kjønnsnøytralt delingstall, men i samtlige grupper var det nærmest unison enighet om at denne ordningen var «rettferdig» og «normal». Noen trakk fram at private forsikringer kunne være dyrere for kvinner enn for menn, men ingen så for seg at dette kunne gjelde for pensjonen i folketrygden. Det kom også fram argumenter om at kvinner nærmest ville bli dobbelt straffet hvis delingstallet skulle differensieres etter kjønn, ettersom kvinner ofte har lavere yrkesinntekt enn menn. Ahmed (34 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) var blant dem som var opptatt av dette:

Men det er også en faktor til her da, og det er jo at kvinner tjener jo generelt mindre enn menn. Så jeg tenker at det blir en slags dobbel eh, dobbel nærmest stikke kniv i hjertet og vri om og hele pakka hvis du skal gi dem mindre fordi du forventer at de skal leve lenger.

Det var forståelse for at det er viktig å ta høyde for at kvinner lever lenger enn menn når man skal regne ut hva framtidig pensjon vil koste på samfunnsnivå – «... hvis man ser det i et kjempestort perspektiv» (Hilde, 37 år, gruppe 2, med høyere utdanning) – men ingen så for seg at man skulle trekke dette ned på individnivå. Arne (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning) påpekte også at selv om det «rent teknisk sett» er slik at Ola sponser Kari (se eksemplene over), så blir folk lett litt ukomfortable når det blir snakk om levealder og kjønn, og derfor bør man ikke justere for dette.

9 Ulike synspunkter på ordningen med omsorgsopptjening

Ordningen med omsorgsopptjening i det reformerte pensjonssystemet skal sørge for at en av foreldrene til barn under skolepliktig alder kan være hjemme eller jobbe deltid og likevel tjene opp pensjonsrettigheter som om vedkommende hadde jobbet fulltid i en jobb med forholdsvis lav lønn. På hjemmesidene til Arbeids- og velferdsetaten (NAV) omtales ordningen slik:

Omsorgsopptjening er ikke en ekstra lønn som du får utbetalt fra folketrygden, men en ordning som bidrar til at du kan få høyere pensjon når du blir pensjonist. Du må være medlem i folketrygden i omsorgsperioden for å ha rett til omsorgsopptjening [...] Omsorgsopptjening skal sikre at du får en viss opptjening i perioder med lav eller ingen arbeidsinntekt. Hvis du mottar barnetrygd får du automatisk godskrevet omsorgsopptjening for år der du

- har hatt omsorg for barn som ikke har fylt seks år
- er mellom 17 og 69 år

Omsorgsopptjeningen tilsvarende pensjonsopptjeningen du ville fått av en inntekt på 4,5 ganger folketrygdens grunnbeløp (G). Tjener du mer enn dette vil pensjonsopptjeningen basere seg på lønnsinntekten din i stedet. Det er kun én av foreldrene som får omsorgsopptjening, men det er mulig å overføre omsorgsopptjening til den andre dersom det er mer lønnsomt. <https://www.nav.no/no/Person/Pensjon/Omsorgsopptjening>

I fokusgruppene leste moderator opp følgende spørsmål (som også ble vist på skjerm) som innledning til diskusjonen om omsorgsopptjening:

- I det nye pensjonssystemet finnes det en ordning med omsorgsopptjening. Ordningen innebærer at mødre/fedre til barn under 6 år er garantert en årlig pensjonsopptjening tilsvarende den opptjeningen man ville fått med en lønnsinntekt på 4,5 G = 405 000 kroner. Synes dere dette er rettferdig?

Etter at deltakerne hadde diskutert en stund på grunnlag av dette, presenterte moderator et nytt spørsmål:

- Noen vil si at det er rettferdig at pensjonssystemet sørger for at mødre/fedre som bruker tid på barneomsorg, ikke blir straffet for det. Andre vil si at det er urettferdig at mødre som reduserer sin arbeidstid eller ikke jobber mens barna

er små, skal få samme pensjonsopptjening som småbarnsmødre/fedre som jobber fulltid. Hva synes dere?

Det var en del uenighet i gruppene om hvorvidt ordningen med omsorgsopptjening er rettferdig og hensiktsmessig eller ikke. Noen endret også oppfatning underveis i samtalen etter hvert som de fikk mer informasjon om hva ordningen innebar, eller det kom nye argumenter på bordet. Særlig var det viktig å få avklart at ordningen gjelder uansett om foreldrene er i jobb eller ikke, og uansett om barnet er i barnehage eller ikke. Det var også viktig å få avklart at ordningen ikke er reservert for mødre. Opptjeningen kan gå til far hvis han har lavest inntekt. I praksis tilfaller den imidlertid ofte mor.

I samtlige grupper var det litt ulike oppfatninger av hvorvidt omsorgsopptjening var en god og rettferdig ordning eller ikke, og også hvorvidt, og eventuelt hvordan, den kunne tenkes å påvirke folks atferd. De fleste helte i retning av at dette var en grei ordning, ettersom den gir større rom for at en av foreldrene kan være hjemme eller jobbe deltid mens barna er små, og også for at noen kan ønske/trengje å ha mer overskudd til barna om ettermiddagen. Hanne (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) framholdt for eksempel at selv om hun selv ikke hadde hatt mulighet til å jobbe deltid eller være hjemme da hun hadde små barn (hun hadde vært alene med to barn en periode), unte hun andre «som har lyst til å gå hjemme med 50 prosent i et år ekstra eller to, at de ikke skal tape pensjonspoeng på det». Blant kvinnene ble flere positivt overrasket da det gikk opp for dem at de selv ville nyte godt av denne ordningen, enten fordi de hadde tatt utdanning mens barna var små, hadde vært hjemme en periode eller jobbet deltid. Noen tjente også mindre enn 400 000 kr i året selv om de hadde full jobb, og ble glade da de ble klar over at de ville få høyere pensjonsopptjening for perioden med barn under seks år. Blant mennene var det flere som opplyste at deres partner ville nyte godt av ordningen med omsorgsopptjening, noe verken de eller partneren hadde vært klar over. Dette illustreres av følgende utsagn fra Karl (30 år, gruppe 4, med høyere utdanning):

Jeg synes det var bra jeg. Kona har ikke hatt mulighet til å bruke masse tid på karrieren fordi vi har hatt små barn og sånn. Så hun har ikke kommet til ... hun kan ikke komme dit at hun tjener over 400 000. Og hvis du skal tjene over 400 000 i 40 år, da så er det jo veldig bra at de årene vi har små barn, så får hun faktisk på det også.

Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning) ga uttrykk for lignende synspunkter. Familien hadde, på grunn av hans jobb, tilbrakt flere år i utlandet mens barna var små, og hans kone hadde da vært hjemme med barna. Noen hadde

også partnere som studerte eller hadde studert mens barna var små, og de syntes det var fint at dette ikke gikk utover partnerens pensjon.

Det kom imidlertid også fram argumenter om at det var urettferdig at foreldre som velger å være hjemme eller jobbe redusert mens barna er små, skal få like god pensjonsopptjening som dem som jobber fulltid. Gaute (50 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) syntes det var vanskelig å forstå hvorfor han skulle betale for at andre valgte å være hjemme. Han og partneren hadde ikke hatt råd til at en av dem var hjemme da barna var små, selv om de kunne ha ønsket det. I tråd med dette påpekte Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) at dersom man skulle kunne velge å være hjemme, måtte man ha en «veldig rik mann som kan brødfø alle». Det er jo ikke snakk om penger som man får utbetalt her og nå, men om en høyere pensjonsutbetaling langt fram i tid. Det ble også påpekt at ordningen med omsorgsopptjening kunne være dyr for samfunnet. Som Terje (40 år, gruppe 4, med høyere utdanning) sa:

Hvis noen skal få mer, så må jo andre, noen må jo betale inn mer. Det er ikke noen sånn magisk sekk som vi kan hente ut mer av. Dess mer utgifter vi pøser på med, dess mer må vi bidra.

I tråd med dette påpekte Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning) at redusert arbeidstid i småbarnsfasen kanskje var noe partene burde ta ansvar for selv ved å dele på pensjonsopptjeningen. Særlig blant mennene kom det også fram synspunkter om at det er merkelig at man skal få omsorgsopptjening når man har barna i barnehagen, for som en av dem sa: «Hvis du skal ha omsorgsopptjening, så er det jo greit at du har litt omsorg også da» (Pål, 43 år, gruppe 3, uten høyere utdanning). Raymond (30 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) syntes også at dette var veldig «tullete», i hvert fall hvis det ikke var behovsprøvd på noen måte: «... hvis du kan sende ungene i barnehage fra 7.30 til klokka 17, og så er du hjemme hele tiden og tørker støv?» Da moderator spilte inn at det for de fleste neppe ville være snakk om å være hjemme på heltid, men heller å jobbe litt redusert for å få mer overskudd til barna om ettermiddagene, mente enkelte (fremdeles i gruppe 3, uten høyere utdanning) at foreldrene kunne avlaste hverandre litt på ettermiddagen i stedet for at en av dem skulle jobbe mindre.

Etter litt diskusjon fram og tilbake ble det imidlertid større oppslutning om ordningen med omsorgsopptjening. Særlig hadde følgende innspill fra Ahmed (34 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) betydning:

Vet du hva, når jeg ser nærmere på den og ser regnestykket, så tenker jeg som han (moderator) sa nå da, at det er faktisk en grei ordening. For du (Raymond) sier at man sitter hjemme mens barna er i barnehage, men de aller fleste mennesker gjør ikke det skjønner du, de aller fleste mennesker

går heller ned i prosentstilling. For de vil i jobb. Det er svært få kvinner eller menn generelt som tenker at vet du hva, jeg skal ta med ungen til barnehage, så skal jeg hjem og se på Oprah og kose meg med Playstation og du veit. Jeg kjenner i hvert fall en virkelighet vi lever i hvor ingen hadde gjort det. Jeg tror heller de ville tenkt at ja, kanskje jeg skal finne en 70-80-50 % stilling.

Det var en del diskusjon om hvorvidt ordningen med omsorgsopptjening kunne tenkes å påvirke folks atferd eller ikke, og om insentivene i ordningen var heldige eller ikke. Enkelte pekte på at ordningen med omsorgsopptjening kunne være likestillingsfiendtlig fordi den kunne bidra til å «putte kvinnene tilbake i hjemmet igjen» (Terje, 40 år, gruppe 4, med høyere utdanning). I tråd med dette framholdt Karin (39 år, gruppe 2, med høyere utdanning) at hun syntes ordningen kunne være uheldig fordi «... jeg synes det skal lønne seg å være i arbeid. Rett og slett». Flere mente dessuten at seks år (barnas alder) var en veldig høy grense, og at ordningen i det minste burde endres til å gjelde for dem med yngre barn enn dette. Det ble også argumentert for at hele logikken med ordningen var merkelig sett i lys av at det ellers er sterke insentiver til at folk skal jobbe, og til større likestilling mellom kvinner og menn. Arne (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning) uttrykte dette slik:

Ja, altså hvis du har et, vært mye snakk om at du har et system der du skal ta ut relativt til hva du putter inn, men så skal dette overstyres, det synes jeg er ... Skal vi ha likestilling eller skal vi ikke ha likestilling? Jeg synes det er rart da ... Er jo debatt i Norge om likestilling, og jeg tror alle er enige om at det er en god ting. Og så har du likevel sånne prinsipper der du overstyres og sier vi stoler egentlig ikke på at det skal fungere.

Det ble imidlertid også hevdet at ordningen med omsorgsopptjening neppe har så mye å si for mødres (og fedres) valg av arbeidstid siden den ikke gir kompensasjon for inntektsbortfall her og nå, og man har jo store utgifter mens barna er små. Det ble også pekt på at det er merkelig å snakke om intensiver når det viser seg at veldig få egentlig kjenner noe særlig til ordningen i det hele tatt. Skal et regelverk ha noe å si for hvordan folk innretter seg, må det jo være en ordning som folk kjenner og forstår. Flere hevdet også at selv om de hadde kjent til ordningen, ville den ikke hatt betydning for deres eget valg om å være hjemme. De trodde heller ikke at det var tanken på framtidig pensjon som styrte folks valg, snarere familiens behov her og nå. Dette illustreres gjennom følgende innspill fra Sandra (31 år, gruppe 2, med høyere utdanning), som selv jobbet deltid:

Jeg synes det er fine ordninger, jeg. For jeg tenker at de færreste som tar vurderinger på om de skal være hjemme med barn eller ikke, legger pensjonen til grunn. Føler jeg, da, hvert fall fra mitt ståsted. Jeg tenker på hva som er det beste for barna mine, først og fremst, og så om jeg har

økonomi til det. Ikke fremtidig situasjon, eller fremtidig økonomisk situasjon ... Så jeg synes det er en fin, helt grei ordning. Men for meg så er det fremdeles litt sånn irrelevant, for det har ingen betydning for om jeg velger å være hjemme med barna mine eller ikke.

Heller ikke Arne (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning), som selv hadde jobbet redusert i en periode, mente at potensielt høyere pensjon langt fram i tid har noe å si når småbarnsforeldre skal avgjøre om en av dem skal være hjemme et år eller ikke. Det er andre faktorer enn tanken på pensjon som «driver» slike avgjørelser.

Iselin (30 år, gruppe 2, med høyere utdanning) argumenterte på den annen side for at ordningen med omsorgsopptjening neppe var ment som et insentiv til å være hjemme, men snarere som en kompensasjon for at en del foreldre faktisk jobber mindre når barna er små:

Jeg tror det er omvendt. Jeg tror ikke det her er et insentiv til å være hjemme, jeg tror det er motsatt, at de ser at én forelder, ikke nødvendigvis mor, jobber (mindre) frem til barnet begynner på skolen. Det har vi sett, og dette her er et problem når det kommer til hvem som blir minstepensjonister, og hvem blir det ikke. Og derfor så legger vi til en ordning for å hanke inn alle disse familiene som dette faktisk gjelder. Så jeg tror at dette er gjort ikke for å få folk vekk fra jobben, men for å hanke de inn igjen senere.

Hun hadde lest om dette da hun hadde hatt ulønnet permisjon med det første barnet, og mente at ordningen var et uttrykk for «staten som kompis mer enn å holde hjemme». Dette snudde stemningen litt i hennes gruppe, og det ble uttrykt at ordningen var «et veldig godt initiativ» (Sandra, 31 år) og «mer spiselig» (Berthe, 41 år) hvis man så det på den måten. Det ble også nevnt at ordningen med omsorgsopptjening kunne være fordelaktig for kvinner i lavtlønnsyrker, ettersom de i småbarnsfasen da fikk pensjonsopptjening for høyere inntekt enn den de faktisk hadde – altså at ordningen nærmest kunne veie opp for lav lønn i en del kvinnedominerte yrker. Karl (30 år, gruppe 4, med høyere utdanning) nevnte for eksempel at hans kone tjente under kr 400 000 i året selv om hun hadde full jobb, så for henne ville ordningen med omsorgsopptjening slå heldig ut. Det var imidlertid også klare motforestillinger mot en slik betraktningssmåte, for eksempel sa Terje (40 år, gruppe 4, med høyere utdanning) dette:

Er nok mer der skoen trykker. Enn pensjonssystemet. Hvis du først skulle gå til rota av problemet, så er det jo at kvinner tjener mindre enn menn. Og dermed har mindre pensjon. Hadde det ikke vært bedre å tatt tak i det, enn å prøve å pusse på det ved slutten av livet? Det virker litt meningsløst.

Han argumenterte altså for at det var bedre å «revurdere» lønna i en del lavtlønnsyrker enn å «pusse på ting i etterkant».

10 Delvis støtte til arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller

I det gamle pensjonssystemet er det en ordning som gir den gjenlevende ektefellen rett til å motta 55 % av parets samlede tilleggspensjon i folketrygden. Dette er særlig gunstig for kvinner i par som har hatt en tradisjonell arbeidsdeling der mannen har stått for det meste av yrkesinntekten og pensjonsopptjeningen. Det har tidligere vært gitt politiske signaler om at det også i det reformerte pensjonssystemet skal inngå en rett til å arve pensjonsrettigheter etter avdød ektefelle, men et offentlig utvalg som har utredet dette, foreslo å fjerne ordningen (NOU 2017:3). Spørsmålet er ikke avgjort ennå, og det er dermed usikkert hvilke regler som vil gjelde når årskullene som faller inn under den nye ordningen (kullene fra og med 1963), begynner å ta ut alderspensjon.

I fokusgruppene ønsket vi å få innsikt i deltakernes tanker om en ordning med arv av pensjonsrettigheter. Moderator leste opp følgende spørsmål som en introduksjon til temaet (også vist på skjerm):

- I det gamle pensjonssystemet finnes det en ordning som gir enker og enke-menn rett til å overta deler av pensjonsrettighetene til den avdøde ektefellen. Det er ennå ikke tatt stilling til om dette skal gjelde i det nye pensjonssystemet. Hva tenker dere om dette?

Jevnt over var det bred støtte i gruppene for at det skulle være en ordning med arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller i det nye pensjonssystemet, men det var også en del innvendinger mot en slik ordning. Flere av dem som støttet ordningen, argumenterte med at den avdøde ektefelles pensjonsopptjening var å betrakte som oppsparte midler, og at disse burde tilfalle den gjenlevende partneren og ikke staten. Berthe (41 år, gruppe 2, med høyere utdanning) brukte for eksempel uttrykket «oppspart lønn som står på vent», og Raymond (30 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) sammenlignet opptjeningen med å spare i fond: «Det er på en måte det samme som om du sparer i fond. Om du går nå, så går de pengene til familien. Jeg synes jo egentlig det burde være det samme.» Ahmed (34 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) mente det var urimelig å «gi bort» pensjonsopptjeningen til staten når det faktisk er vedkommende som har

dødd, som har opptjent den. I tråd med dette ble det framholdt at det var rimelig å betrakte paret som en enhet og arbeidsinnsatsen/opptjeningen gjennom livet som noe som skal komme begge til gode. Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning) syntes for eksempel det ville være «kjempeurettferdig» hvis den gjenlevende partneren ikke skulle få den avdøde ektefellens opptjening, for «man har tross alt bygd et liv sammen». Også Terje (40 år, gruppe 4, med høyere utdanning) argumenterte for at så lenge man er gift og har barn sammen og felles boliglån, så «jobber du jo som et team». Derfor bør pensjonsopptjeningen fordeles mellom partene uansett hvem som har høyest inntekt. Berthe (41 år, gruppe 2, med høyere utdanning) framholdt også at par gjerne har «belaget seg på to inntekter», og at det kunne bli vanskelig for den gjenlevende parten å klare seg økonomisk dersom hun/han ikke fikk overta deler av partnerens opptjening.

Det ble videre pekt på at det er viktig å beholde ordningen med arv av pensjonsrettigheter i det nye pensjonssystemet fordi dette ellers representerer en innstramming i forhold til tidligere. Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) uttrykte dette som følger:

Jeg tenker at det er negativt, jeg, om dette blir tatt bort i det nye pensjonssystemet, for jeg synes de har tatt bort så veldig mye, så vi som er født etter den der nye ordningen da, altså vi er jo pensjonstapere, kontra the golden years, de som er født rett etter krigen.

Selv om det ble framholdt at en ordning med arv av pensjonsrettigheter var «fair», «rettferdig» og «god», kom det også fram noen motargumenter. Disse gikk først og fremst ut på at ordningen ville bli dyr for samfunnet og kunne gå på bekostning av andre goder, enten ved at folk flest ville få lavere pensjon, eller ved at utgiftene ble skjøvet over på neste generasjon. Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) bidro for eksempel til å snu diskusjonen litt i sin gruppe da hun spurte om det var riktig å videreføre ordningen med arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller hvis det innebærer et generelt lavere pensjonsnivå fordi noen skal opprettholde sånne «lukrative» ordninger? Ett sted må jo pengene komme fra, og dersom noen får mer, vil andre kanskje få mindre. I forlengelsen av dette ble det pekt på at vi også må tenke på dem som kommer etter oss, og at dersom dagens generasjon av voksne bevilger seg gode ordninger, kan det bli mindre igjen til barna. Merete (31 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) argumenterte slik:

Hvis vi skal tenke på våre barn og at olja kanskje tar slutt, så må vi jo si opp noen lukrative ting. Vi kan ikke, vi kan ikke svømme sånn (viser motsatte svømmetak ved armene, altså håver inn), vi må tenke på at det

skal komme noen etter oss. Og da sånn med tanke på at vi lever i et sosialdemokrati, så må vi tenke litt på alle. Ikke bare på pensjonistene.

Det var litt ulike oppfatninger i gruppene når det gjaldt hvorvidt ordningen med arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller ville medføre ekstra kostnader på samfunnsnivå eller ikke. På den ene siden ble det argumentert for at dette er penger som den enkelte allerede har spart opp, penger som ligger i den enkeltes «kasse». Det ville derfor ikke innebære ekstra utgifter for fellesskapet om disse tilfalt partneren når man selv døde. På den annen side ble det framholdt at ordningen helt klart ville gi større kostnader for samfunnet. Pål (43 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) pekte på at ordningen på sett og vis bryter med prinsippet om delingstallet i det reformerte pensjonssystemet:

Men samtidig så er det jo lagt opp til, hele greiene, til en gjennomsnittlig levealder da. Hvis du skal ta med de som dør mye før, så vil jo gjennomsnittlig levealder bli mye høyere. Da vil også kostnadene øke.

Denne betraktningmåten fikk en del støtte, men det ble fremdeles argumentert for at pensjonsopptjeningen var personlig, og at det var urimelig at det som står på den enkeltes konto, ikke skal komme familien til gode når man dør. Det kom også forslag om en litt moderert ordning for arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller, nemlig at ordningen enten kunne være behovsprøvd, at den kunne vedvare kun så lenge det var penger i den avdøde partnerens «kasse», eller at partneren bare kunne arve rettigheter som var opptjent gjennom de årene man hadde vært gift eller bodd sammen.

11 Felles eller individuell opptjening av pensjonsrettigheter for par?

Både i det gamle og det nye pensjonssystemet er pensjonsopptjeningen i folketrygden individuell, det vil si at ektefeller og samboere tjener opp pensjonsrettigheter hver for seg og beholder disse ved et eventuelt samlivsbrudd. Kvinner i par med en tradisjonell arbeidsdeling vil altså bli tilgodesett ved å overta deler av mannens pensjonsopptjening dersom han skulle dø, men ikke dersom paret går fra hverandre. Både gifte og skilte kvinner som lever eller tidligere har levd i parforhold med en tradisjonell arbeidsdeling, vil til gjengjeld dra fordel av minstepensjonen (garantipensjon i det nye systemet), som slår inn når den individuelle pensjonsopptjeningen er lav. I prinsippet kunne man tenke seg en ordning der parets samlede pensjonsopptjening ble fordelt likt mellom partene ved et samlivsbrudd, eller en ordning med en løpende felles opptjening for paret. En ikke uvesentlig bivirkning av en slik ordning ville være at mange av de kvinnene det gjelder, til gjengjeld helt eller delvis mister sin rett til minstepensjon/garantipensjon. Vi ønsket å få innsikt i hva fokusgruppedeltakerne tenkte rundt slike spørsmål. For å få i gang en diskusjon om deling av pensjonsrettigheter ved skilsmisse leste moderator opp følgende tekst (også vist på skjerm):

- Det finnes ingen ordning for deling av pensjonsrettigheter ved en skilsmisse – verken i det gamle eller det nye pensjonssystemet. Burde det være en sann ordning, eller ikke?

Etter at deltakerne hadde diskutert en stund på grunnlag av dette, presenterte moderator et spørsmål om løpende deling av pensjonsrettigheter blant par:

- Det har vært diskutert å innføre en ordning med full deling av pensjonsrettigheter mellom ektefeller i hele opptjeningstiden. I stedet for at ektefellene opptjener pensjon hver for seg ut fra sin lønnsinntekt, blir parets samlede opptjening hvert år delt likt mellom ektefellene. Hva synes dere om en slik ordning?

For ytterligere å stimulere til diskusjon rundt disse spørsmålene ble det også utarbeidet noen konkrete eksempler som gruppene ble bedt om å ta stilling til.

Disse ble først laget etter at de to første gruppesamtalene var gjennomført, og ble dermed bare vist i gruppene av menn. Følgende eksempler ble presentert:

- **Case 1:**

Tenk deg et par, Ola og Kari, som har tre barn i alderen seks til 12 år. Begge har full jobb, Ola som ingeniør i et konsulentfirma og Kari som sykepleier på et sykehus. De synes etter hvert at det blir for slitsomt med oppfølging av lekser og fritidsaktiviteter for tre barn. Derfor blir de enige om at Kari skal jobbe litt mindre noen år. Kari begynner å jobbe tre dager per uke, altså i en 60 prosent stilling, og Ola tar mer ansvar for familiens fellesutgifter.

Ola har større pensjonsopptjening enn Kari i denne perioden. Hva tenker dere om dette? Er det rettferdig at Ola beholder hele sin opptjening selv, eller bør Kari få del i Olas større opptjening? Er dette i tilfelle noe parets bør ordne privat, for eksempel ved at Ola betaler privat pensjonssparing for Kari? Eller bør dette reguleres i lovverket, for eksempel ved at parets samlede pensjonsopptjening for hvert år deles likt mellom Ola og Kari?

- **Case 2:**

Vi skal nå se på et par, Truls og Trine, som er i en lignende situasjon. Også de har tre barn i alderen seks til 12 år. Truls og Trine jobber begge i en reiselivsbedrift og har like høy lønn. Jobbene innebærer imidlertid mye reising, og det er vanskelig å kombinere dette med oppfølging av lekser og fritidsaktiviteter for barna. Ola er ikke så bekymret for at ungene ikke blir så mye fulgt opp, men Kari synes dette er svært problematisk. Hun begynner derfor i en butikkjobb, der hun ikke trenger å reise. Hun har fortsatt full jobb, men kan lettere følge opp barna, og Truls kan fortsette i jobben som krever mye reising. Trine får imidlertid lavere lønn og lavere pensjonsopptjening enn i den forrige jobben. Dette tenker hun ikke så nøye over før barna er store og hun og Truls bestemmer seg for å skille lag.

Hva tenker dere om dette? Er det rettferdig at Trine får lavere pensjon og kanskje blir garantipensjonist, mens Truls får en god pensjon når han blir pensjonist? Burde parets samlede pensjonsopptjening for hvert år de bodde sammen, blitt delt likt? Hva er rettferdig? Er dette noe Trine og Truls burde ha snakket om tidligere? Hva kunne eventuelt ha vært gjort annerledes?

De overordnede spørsmålene som vi ønsket å få belyst gjennom denne delen av gruppesamtalen, var altså om folk betrakter inntekten og økonomien her og nå og i pensjonsalderen som felles for paret eller som noe hver og en må ta ansvar for selv, og om det bør være offentlige reguleringer av hvordan pensjonsopptjeningen skal fordeles mellom partene eller ikke. Vi presenterer hovedmomentene i gruppesamtalene om de fire spørsmålene/casene samlet. Gruppene med menn ble altså forelagt to konkrete caser i tillegg til de to første spørsmålene av litt

mer generell karakter. I samtlige grupper bidro moderator med flere oppfølgingsspørsmål underveis i samtalen for å få deltakerne til å begrunne og reflektere over synspunkter og eksempler som de selv eller andre presenterte, og for å få fram flest mulig forskjellige synspunkter.

Generelt var samtalene i denne delen av gruppeintervjuet preget av at deltakerne ikke hadde tenkt noe særlig gjennom disse problemstillingene tidligere. Noen syntes det var vanskelig å se for seg hvordan en ordning med deling eller felles pensjonsopptjening egentlig skulle praktiseres, og ønsket oppklaring og konkretisering, og noen fryktet at det ville bli veldig dyrt for det offentlige å administrere et slikt regelverk («overtid for statens ansatte som skal drive å regne ut det der», Sandra, 31 år, gruppe 2, med høyere utdanning). Enkelte syntes også at det var vanskelig å ta noe klart standpunkt i disse spørsmålene, og noen ga uttrykk for litt forskjellige synspunkter etter hvert som diskusjonen skred fram og det kom nye momenter og argumenter på bordet. Det kom også fram at det kunne være vanskelig å forstå problemstillingen med deling av pensjonsopptjening mellom ektefeller ettersom ordningen med garantipensjon uansett vil sørge for at personer med moderate lønnsinntekter gjennom livet ikke ender opp i fattigdom. I tillegg vil ordningen med omsorgsopptjening kompensere for yrkesavbrudd eller deltidsarbeid i småbarnsfasen.

Det ble påpekt at det virket litt merkelig at ektefeller/samboere skulle dele på økonomi og pensjonsopptjening når partene hadde bestemt seg for å gå fra hverandre. Etter litt diskusjon var det likevel, i samtlige grupper, en viss forståelse for at det kan være rimelig å betrakte paret som et arbeidsfelleskap og en enhet, og at det å bruke tid på barn og husarbeid er nødvendig og verdifullt på linje med innsats i arbeidsmarkedet. Det ble understreket at dersom den ene jobber deltid, blir det enklere for den andre å satse for fullt i yrkeslivet. Derfor er det mye som taler for at partenes pensjonsopptjening bør ses under ett: «For det er jo sikkert sånn at den ene har kunnet jobbe fullt fordi at den andre har kunnet jobbe litt redusert» (Berthe, 41 år, gruppe 2, med høyere utdanning). Gaute (50 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) argumenterte som følger:

Men jeg skjønner at det er et poeng. For hvis man har en familie og barn sammen. Så velger da familien sammen at en skal være hjemme med barna, som da får en vesentlig lavere lønn. Så sitter man da og er enige om det og har felles økonomi. Så kommer man til pensjon, så har den som da har hatt tid til å studere eller kanskje fått seg høyere stilling, så sier han hasta la vista! Og så har han seks, sju, åtte hundre tusen i pensjon, mens hun som sitter igjen da har garantipensjon.

I likhet med Gaute snakket flere om fordeling av deltids- og heltidsarbeid i paret som en felles beslutning, men det ble også brukt uttrykk som å «ofre seg», «ta støyten hjemme», eller «ta mer av løpet» om den som jobbet redusert, og at det å lage middag hver eneste dag «det må da telle for noe det også». Her var det altså en klar forståelse av at den som jobbet redusert, støttet og muliggjorde den andres karriere. Det var imidlertid også enkelte som argumenterte motsatt og mente at det var den som brukte mye tid i yrkeslivet, som kom dårlig ut ettersom vedkommende fikk mindre tid med barna.

I gruppene med kvinner var det flere som framholdt at de selv ville komme godt ut av en ordning med deling eller felles opptjening av pensjonsrettigheter siden de hadde betydelig lavere inntekt enn partneren. Også i gruppene av menn, der mange hadde høyere inntekt enn partneren, var flere positive til en ordning med deling av opptjente pensjonsrettigheter fordi de så at det ville være gunstig for deres partner. Jarle (48 år, gruppe 4, med høyere utdanning), som hadde hatt hjemmeværende kone i flere år mens han selv satset for fullt i yrkeslivet, uttrykte flere ganger at familien må betraktes som en enhet og en institusjon og bør «backes opp» av samfunnet. Det ville derfor være et godt prinsipp at pensjonsrettigheter som opptjenes mens man er gift, deles likt mellom partene. Han syntes det var ganske merkelig at dersom du skiller lag, så skal du dele «hus og formue og bil og alt, men akkurat pensjonspoeng, det skal du holde separat». Hvorfor skal det, spurte han, være ett sett med regler for pensjonsopptjening og ett «for alt annet godt»? Disse synspunktene fikk en del støtte, og det ble betegnet som «en logisk brist» eller at «det ikke hang på grep» at partenes pensjonsopptjening ikke ble sett under ett. Edith (45 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) framholdt også at en ordning med felles opptjening av pensjon for ektefeller kunne være positivt, fordi den ville «trigge» par til å ha felles økonomi, eller i hvert fall til en større bevissthet rundt dette med pensjonsopptjening.

Det var altså stor enighet om at paret i en viss forstand må betraktes som et fellesskap når det gjelder arbeidsinnsats og økonomi, men det kom også fram argumenter om at felles pensjonsopptjening kan være urettferdig fordi arbeidstid og karriere også er resultat av individuelle prioriteringer. Redusert arbeidstid kan jo gi uttelling i form av mindre travelhet og mer fritid her og nå, og det er ikke opplagt at partneren (oftest mannen) skal betale for at ektefellen/samboeren ønsker å jobbe deltid. Han kompenserer jo for det ved å ta større ansvar for familiens utgifter her og nå, og da er det ikke nødvendigvis rimelig at han i tillegg skal dele sin pensjonsopptjening med henne. Enkelte av kvinnene framholdt at selv om en ordning med deling eller felles pensjonsopptjening ville være fordelaktig for dem selv, ville den være mindre gunstig for partneren. Det ble også pekt på at partene i et par kan ha ulike mål og prioriteringer i yrkes-

livet, og at det ikke er opplagt at den som jobber hardt og satser mye, skal dele sin pensjonsopptjening med partneren. Britt (46 år, gruppe 2, med høyere utdanning) sa det slik:

Jeg tror jeg kan finne ganske mange grunner til at det der (felles pensjonsopptjening) ville være veldig urettferdig. Det er jo ikke alle som har barn, for eksempel. Noen ønsker ikke å jobbe så mye, mens andre ønsker å jobbe veldig mye. Hadde jeg vært gift med en mann som jobbet bare det han måtte, for eksempel, litt sånn sløv type som bare jobbet litt innimellom, og så skulle jeg liksom ikke kunne dra på dameturer når jeg blir pensjonist fordi han skal ha like mye av pensjonen min til å sitte og sulle med. Da hadde jeg blitt rasende.

Også Gaute (50 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) argumenterte for at felles pensjonsopptjening for paret er en dårlig idé:

Jeg tenker i et forhold så har man forskjellige ambisjoner. Det er også det at hvis du ønsker å etterutdanne deg, gå og gjøre noe, få en bedre stilling, altså jobbe for å tjene mer penger, så synes jeg også at dette skal komme til syne på uttellingen senere. I Oslo så er det vel 50 % av alle ekteskap som brytes. Så det er klart at man bør også ha litte grann i tankene at, ja, vi har felles økonomi og deler alt, men det er klart, man sparer også noe til seg selv.

Dette står i motsetning til synspunkter han kom med tidligere i samtalen (se over), noe som tyder på at problemstillingen når det gjelder felles versus individuell pensjonsopptjening, er ganske kompleks, og at folk ikke nødvendigvis har klare oppfatninger på dette området. Helga (47 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) nevnte da også flere ganger at en ordning med deling eller felles opptjening av pensjonsrettigheter kunne være både positiv og negativ, og at hun ikke visste helt hva hun skulle mene om dette.

I tillegg til argumentet om at felles pensjonsopptjening kan være urettferdig for en av partene, kom det fram synspunkter om at en slik ordning kan ha uheldige og kanskje utilsiktede virkninger på samfunnsnivå eller for paret. En av gruppedeltakerne hadde tilbrakt en del tid i Japan og fortalte at det der ikke er uvanlig at kvinner, som ofte er husmødre, unnlater å be om skilsmisse før pensjonsalderen for ikke å gå glipp av mannens pensjonsopptjening. Dette syntes han var uheldig og advarte mot ordninger som kunne ha lignende effekter i Norge. Arne (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning) pekte på at felles pensjonsopptjening kan virke som et insentiv til å redusere arbeidsinnsatsen, for som han sa: «Hvis man uansett er sikret, hvorfor skal man da yte mer?» Han så klart at deling eller felles opptjening av pensjonsrettigheter kunne ha mye for seg, men understreket at man «må være forsiktige med å gi feil insentiver når hele velferdsstaten er

bygd på at begge jobber». Videre framholdt han at en ordning med felles pensjonsopptjening kan gi et slags omvendt maktforhold i paret ved at den ene parten kan komme til å insistere på å jobbe deltid også etter at barna har flyttet hjemmefra, fordi hun/han uansett har rett på deler av pensjonsopptjeningen til partneren. Pål (43 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) påpekte dessuten at en ordning med felles pensjonsopptjening kan slå uheldig ut for en del par fordi det kan medføre at begge kommer inn under ordningen med garantipensjon i stedet for bare én av dem. Han resonnerer som følger:

Hvis du har en hjemmeværende da, fordi man har funnet ut at man har råd til det, da. Så vil jo da vedkommende ha null i inntekt, men man vil jo da få en garantipensjon til slutt. Men hvis én har tjent 600 000 og beregner pensjon ut ifra det, så ender man opp med at begge to blir garantipensjonister i stedet. Det er jo en dårlig deal.

Selv om det i samtlige grupper var en viss forståelse for at det kan være gode grunner til å se parets inntekt og pensjonsopptjening under ett, i hvert fall så lenge de har barn hjemme, kom det også fram skepsis til at dette skulle reguleres av staten. Sandra (31, gruppe 2, med høyere utdanning) hevdet for eksempel at en lovregulering om deling av opptjente pensjonsrettigheter eller felles pensjonsopptjening for paret ville innebære «litt for mye innblanding i privat liv fra staten sin side», og Raymond (30 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) pekte på at det er nok som styres fra statens side fra før. Det kom også fram argumenter for at dette er noe som bør ordnes på «et lavere plan», noe som paret må kunne avtale selv.

Enkelte etterlyste mer informasjon og «åpenhet» fra myndighetenes side om disse spørsmålene sånn at flere par ble klar over at de burde inngå avtaler tidlig om hvordan pensjonsopptjeningen skulle fordeles under samlivet og ved et eventuelt brudd. Dette kan virke lite aktuelt så lenge man har det bra sammen, men kan være greit å ha på plass hvis noe skulle skje. Pål (43 år, gruppe 3, uten høyere utdanning) foreslo at det offentlige kunne bistå med mekling om fordeling av pensjonsopptjeningen ved samlivsbrudd, mens Ahmed (34 år, gruppe 1, uten høyere utdanning) foreslo at staten kunne utvikle webløsninger så det ble enklere å lage private avtaler:

Nå er det så mange sånne NAV-tjenester, banktjenester, som du kan gå inn og regulere selv. Jeg tenker at kanskje det også kan være en sånn mulighet som mennesker eller par kan regulere selv i forhold til pensjon og sånn. At du går inn på «dinpensjon» og så klikker deg inn og sier, nei vet du hva, jeg skal gi litt mer til min kone for hun har gått litt ned i stilling. Jeg velger å dele den perioden.

Vegard (38 år, gruppe 4, med høyere utdanning) argumenterte imidlertid for at fordelingen av pensjonsopptjening i par burde lovreguleres. Dette ville gi en beskyttelse av den svake parten i forholdet, for, som han sa, hvis det ikke er offentlig regulering, «blir det lett for en som har mer makt enn andre å ta kontroll. Og så blir det kanskje ikke snakka så mye om. Det bør være noen styringsmidler som ...»

12 Oppsummering og diskusjon

Hensikten med fokusgruppestudien var å få innsikt i hvilke forventninger kvinner og menn har til det nye pensjonssystemet i folketrygden, og hva de tenker om sin framtidige økonomi som alderspensjonister. Vi ønsket også å få mer kunnskap om deltakernes forståelse av pensjonssystemets motiverende effekt på inntektsgivende arbeid generelt, og om noen av dem hadde tilpasset forhold i arbeidet og familien på grunnlag av dette. I tillegg har vi undersøkt rettferdighetsbetraktninger rundt de kjønns- og familierelaterte komponentene i pensjonssystemet.

Klar forståelse av behov for endring, men uklare forventninger til det nye pensjonssystemet i folketrygden

Forventningene til det nye pensjonssystemet var først og fremst preget av uklarhet og usikkerhet. Usikkerheten handlet både om opplevelse av komplisert regelverk, mangel på kunnskap og bekymring for at systemet fortsatt kunne endres både en og flere ganger før deltakerne selv ble pensjonister. Den politiske diskursen om behovet for en pensjonsreform reflekteres imidlertid tydelig i fokusgruppesamtalene: Fokusgruppedeltakerne ga inntrykk av forståelse for at det gamle systemet ikke var samfunnsøkonomisk bærekraftig og derfor måtte endres. Henvisning til økt levealder, reduserte oljeinntekter og hensynet til senere generasjoner ble framhevet som legitime grunner for pensjonsreformen. Likevel var det en del frustrasjon over at endringene skaper usikkerhet og risiko for å komme dårligere ut enn pensjonister som faller inn under den gamle pensjonsordningen. Økt pensjoneringsalder og regelen om alle års opptjening (ikke bare de 20 beste årene) ble nevnt som eksempler på negative endringer. I alle gruppene ble forventningen om at alle skal stå lenger i jobb, trukket fram, og at man ville tape mye på å gå av med pensjon tidlig.

Motiverende insentiver? Er pensjon relevant for tilpasning til familie, jobb og økonomi?

Endringene i pensjonssystemet innebærer klarere insentiver for yrkesarbeid gjennom hele livsløpet. Deltakerne poengterte imidlertid at pensjoneringsalder

ikke nødvendigvis er et fritt valg. I samtalene kom det fram bekymring for om helsa ville holde, og for om man ville klare å henge med på alle krav til faglig og teknologisk oppdatering helt fram til 70-årsalderen. Også frykten for å bli overtallig etter 55-årsalderen og lite attraktiv for nye arbeidsgivere ble trukket fram. I slike situasjoner vil ikke pensjonsreformens insentiver til å jobbe lenge oppleves som relevante, bare som en ekstra «straff».

I samtlige grupper synliggjorde samtalene at pensjonisttilværelsen og økonomien som alderspensjonist ble oppfattet som noe som lå langt fram i tid. Det var likevel en klar forventning om at inntekten ville bli lavere, uten at spesifikk pensjonssparing framsto som særlig relevant. I stedet ble det diskutert hvordan lavere inntekt kunne håndteres med nedbetalt hus og studiegjeld, mulighet for arv og mindre press på økonomien med store barn. Særlig ble boligkapital trukket fram som en form for pensjonssikring knyttet til forventninger om god boligpris og mulighet for å ta opp nye lån med sikkerhet i huset. Spesifikk planlegging med tanke på pensjonisttilværelsen framsto som lite aktuelt, både fordi situasjonen her og nå ble sett på som klart viktigere, og fordi pensjon ble opplevd som en ligning med mange ukjente faktorer – både blant unge og eldre.

Framtidig økonomi som alderspensjonist – som individ eller par?

Både pensjonssystemet, framtidig jobbsituasjon og framtidig familiesituasjon framsto som usikker. De fleste ga riktignok uttrykk for at de håpet at de og partneren ville holde sammen som pensjonister, men skilsmissestatistikken og erfaringer med tidligere brudd ble også trukket fram som elementer som gjorde det vanskelig å planlegge. Mens økonomien her og nå ble framstilt som mer eller mindre felles, var det ikke gitt at framtidig planlegging og økonomi skulle være felles. Diskusjonene i fokusgruppene reflekterte imidlertid at «dette med pensjon» hadde hatt liten betydning for deltakernes tilpasninger til jobb og familie, både på grunn av manglende kunnskap og bevissthet om konsekvenser og fordi «her og nå» ble opplevd som klart viktigere enn økonomien i pensjonsalderen. Det ble imidlertid fortalt to historier der tanker om pensjon hadde spilt en rolle for faktisk tilpasning. En kvinnelig deltaker lot være å redusere arbeidstiden etter å ha fått barn fordi hun hadde blitt advart av kolleger om hvor mye hun ville tape på det. En annen kvinne syntes det var urettferdig at hun skulle ta hele «støyten» ved det å redusere arbeidstiden for at barnet skulle ha redusert barnehagetid slik hun og partneren ønsket. Hun fikk dermed partneren med på at de begge skulle jobbe 80 % en periode.

To andre kvinner fortalte om privat «kompensasjon» for pensjonsugunstig arbeid–familietilpasning. Begge hadde i perioder jobbet deltid av hensyn til barn og familie. Dermed hadde de også hatt lavere inntekt og pensjonsopptjening, noe ektefellen hadde kompensert for ved å betale for deres pensjonsparing.

Rettferdig med kjønnsnøytralt delingstall selv om kvinner lever lenger enn menn

I det nye pensjonssystemet tas det høyde for at levealderen er forventet å øke for kommende kohorter, gjennom levealdersjustering. Denne justeringen innebærer at pensjonsytelsene reduseres hvis man ikke velger å jobbe lenger. Jo yngre fødselskull man tilhører, jo lenger må man regne med å stå i jobb for å oppnå en pensjon på linje med dagens pensjonister. Det nye systemet tar ikke hensyn til at kvinner i gjennomsnitt blir eldre enn menn. Kvinner og menn med samme pensjonsopptjening kan starte uttak samtidig og få like mye utbetalt hvert år, selv om kvinner er forventet å få utbetalt pensjon over flere år.

Det var ingen støtte i noen av fokusgruppene for at ordningen med kjønnsnøytralt delingstall skulle kunne forstås som urettferdig. Tvert imot ble det i samtlige grupper argumentert for at ordningen er rettferdig. Både kvinner og menn påpekte at selv om kvinner statistisk sett lever lenger enn menn, blir det feil å trekke dette ned på individnivå. Argumentene her var blant annet at dette ikke passet inn i et sosialdemokratiske samfunn, og at det ville bli uhåndterlig, for hvordan skulle man da forholde seg til at noen kvinner faktisk dør tidlig og noen menn lever lenge? Hvis menn skulle få høyere årlig ytelse enn kvinner, skulle man da stoppe utbetalingen når de hadde brukt opp sin beholdning? Noen trakk fram at private forsikringer kunne være dyrere for kvinner enn for menn, men ingen så for seg at dette kunne gjelde for pensjonen i folketrygden. Det ble også argumentert for at kvinner nærmest ville bli dobbelt straffet hvis delingstallet skulle differensieres etter kjønn, ettersom kvinner ofte har lavere yrkesinntekt enn menn. Ordningen med kjønnsnøytralt delingstall sikrer at kvinner og menn som har opptjent like rettigheter ved samme alder, får like mye utbetalt, men ettersom kvinner i gjennomsnitt har lavere opptjening enn menn, får de likevel oftest lavere årlig pensjon.

Det ble også framholdt at dersom man skulle skille etter kjønn, burde man også skille etter andre dimensjoner, som yrke, arbeidsplass, livsstil og bosted. Og videre, dersom dette prinsippet skulle følges fullt ut, burde hver og en få utbetalt hele sin pensjonsbeholdning når man begynte å ta ut pensjon, og så få bruke den

som man ville. Det var imidlertid stor enighet om at dette ville være en dårlig løsning ettersom det er umulig å vite hvor lenge man kommer til å leve, og mange ville ikke klare å disponere pengene på en god måte.

Omsorgsopptjening: rettferdig at omsorg og yrkesarbeid likestilles, eller urimelig støtte til mødre som ikke jobber?

Omsorgsopptjening sikrer pensjonsopptjening tilsvarende det man får med en inntekt på 4,5 G for mødre (eller fedre) med barn under 6 år. Kun en av foreldrene (den som tjener minst) kan få omsorgsopptjening, og mottakerne er som regel kvinner. Spørsmålet til fokusgruppene var om det er rettferdig at mødre (fedre) med lav eller fraværende lønnsinntekt i småbarnsfasen skal få samme pensjonsopptjening som småbarnsmødre/-fedre som jobber fulltid (opptil 4,5 G).

I motsetning til den unisone støtten til kjønnsnøytralt delingstall var det her større uenighet om hva som er rettferdighet, og det var flere argumenter for og imot. Gruppesamtalene var ikke preget av steile fronter, men av utprøvende diskusjoner der støtte og kritikk av ordningen bølget fram og tilbake. Flere var tilbøyelig til å endre oppfatning underveis. Argumentene *for omsorgsopptjening* dreide seg i hovedsak om at det var bra at mødre ikke ble straffet pensjonsmessig for å jobbe mindre mens barna var små. Argumentene *mot omsorgsopptjening* handlet om at det var urettferdig at en som ikke jobbet, skulle få like god opptjening som en som jobbet fullt, og at det var urettferdig at de som jobber, skal betale omsorgsopptjening for dem som ikke jobber. Det ble også påpekt at man må tjene godt for å ha råd til at en skal være hjemme, og derfor vil mange ikke ha råd til at en av foreldrene jobber mindre. Det vil dermed være tendenser til at ordningen (og dermed subsidien) utnyttes mest av mer velstående par. Det ble også framholdt at dersom familien valgte at mor skulle jobbe mindre, burde heller fars pensjonsopptjening deles på to i denne perioden. Blant menn uten høyere utdanning ble det også argumentert for at det var bedre å dele mer på oppgavene hjemme enn at en av partene skulle redusere arbeidstiden sin.

Omsorgsopptjening: insentiv eller kompensasjon?

På spørsmålet om ordningen med omsorgsopptjening kan tenkes å påvirke folks atferd, gikk diskusjonen langs to spor: det prinsipielle og det personlige. I den prinsipielle diskusjonen ble det trukket fram at ordningen kunne være likestillingsfiendtlig ettersom den oppfordrer mødre til å jobbe mindre, og gjør det

mindre lønnsomt å jobbe, særlig dersom man har et lavtlønnsyrke. Det ble argumentert for at ordningen dermed motvirker både arbeidslinja og kjønnslikestilling. Imidlertid ble det også påpekt at ettersom ordningen ikke kompenserer for inntektsbortfall her og nå, vil den neppe ha stor betydning for folks arbeid–familietilpasning. I tillegg ble det framholdt at ordningen med omsorgsopptjening trolig er lite kjent, og hvis en ordning skal fungere som et insentiv, må den jo være kjent. Det ble argumentert for at ordningen i stedet for å fungere som *insentiv*, heller fungerte som en framtidig *kompensasjon* for å hindre at flere kvinner blir minstepensjonister. Det ble også nevnt at ordningen kunne være gunstig for kvinner i lavtlønnsyrker, som dermed får høyere pensjonsopptjening i småbarnsfasen enn de ellers ville fått. Dette argumentet ble imidlertid imøtegått med at dersom det grunnleggende problemet er lønnsforskjeller i kvinne- og mannsyrker, må man heller gjøre noe med det.

Den mer personlige diskusjonen understreket også hvor ukjent ordningen med omsorgsopptjening kan være. I motsetning til argumentene fra den prinsipielle diskusjonen om at dette bare var en ordning for kvinner med svært velstående menn, viste det seg at mange av kvinnene ble overrasket over at de selv ville nyte godt av ordningen – enten fordi de hadde tatt utdanning mens barna var små, hadde vært hjemme en periode eller jobbet deltid. Noen tjente også mindre enn 400 000 kr i året selv om de hadde full jobb mens barna var under skolealder. Blant mennene var det også flere som ble positivt overrasket over at deres kone eller samboer ville nyte godt av ordningen ettersom de typisk hadde investert mindre i karrieren mens barna var små, og dermed hadde hatt lavere inntekt enn 4,5 G (grensen for omsorgsopptjening).

Arv av pensjonsrettigheter – rettferdig for den gjenlevende, men urettferdig på samfunnsnivå

Det er foreløpig ikke avgjort om ordningen i det tidligere pensjonssystemet som gir den gjenlevende ektefellen rett til å motta 55 % av parets samlede tilleggs-pensjon i folketrygden, skal videreføres i en eller annen form i det nye systemet. Arv av pensjonsrettigheter har vært særlig gunstig for kvinner i par med kjønnsstradisjonell arbeidsdeling, der mannen har stått for det meste av pensjonsopptjeningen.

I utgangspunktet var det klar støtte i fokusgruppene til at en eller annen form for arv av pensjonsrettigheter burde videreføres. Argumentene *for arv* handlet om at det var urimelig å gi bort pensjonsopptjening til staten ettersom arbeidsinnsats og opptjening gjennom livet burde komme begge til gode. Her ble paret omtalt

som en enhet med felles barn, boliglån og forpliktelser, der arbeidsinnsats og opptjening av pensjon burde komme begge til gode. Det kunne bli vanskelig å klare seg økonomisk og urettferdig for den gjenlevende parten dersom hun/han ikke skulle få noe av partnerens opptjening. En fjerning av ordningen ble i denne sammenheng forstått som en ytterligere innstramming i pensjonsrettigheter sammenlignet med eldre generasjoner.

Selv om ordningen med arv av pensjonsrettigheter ble vurdert som rettferdig og god for den gjenlevende parten, var det også argumenter *mot ordningen*. Ordningen kunne forstås som urettferdig på samfunnsnivå dersom man tenkte på kostnadssiden. Hvis alternativet er at pengene tilfaller fellesskapet, kan en videreføring av arv gå på bekostning av andre goder. Den kan føre til at alle får lavere pensjon, eller at utgiftene blir overført til neste generasjon.

Etter at argumentene for og imot var diskutert, kom det også forslag om kompromissløsninger. Arv av pensjonsopptjening kunne være behovsprøvd, vedvare så lenge det var penger i den opptjente «kassa», eller bare gjelde for de årene man faktisk var gift / bodde sammen.

Rettferdig å dele pensjonsrettigheter ved samlivsbrudd?

Verken i det gamle eller i det nye pensjonssystemet er det en ordning med deling av pensjonsrettigheter ved samlivsbrudd. Kvinner i par med en tradisjonell arbeidsdeling har i det gamle pensjonssystemet blitt tilgodesett ved å overta deler av mannens pensjonsopptjening dersom han skulle dø, men ikke dersom paret går fra hverandre. Både gifte og skilte kvinner som lever, eller tidligere har levd, i parforhold med en tradisjonell arbeidsdeling, vil til gjengjeld dra fordel av minstepensjonen (garantipensjon i det nye systemet), som slår inn når den individuelle pensjonsopptjeningen er lav. I prinsippet kunne man tenke seg en ordning der parets samlede pensjonsopptjening ble fordelt likt mellom partene ved et samlivsbrudd, eller en ordning med en løpende felles opptjening for paret. Dette vil imidlertid kunne innebære at mange av de kvinnene det gjelder, helt eller delvis mister sin rett til minstepensjon/garantipensjon.

Tanken om å dele opptjente pensjonsrettigheter ved samlivsbrudd framsto først som noe ukjent og litt uforståelig. Flere av deltakerne endret også synspunkter underveis i samtalen. Etter litt diskusjon kom det fram argumenter om at dersom man betrakter paret som et fellesskap når det gjelder arbeidsinnsats og økonomi, er det rimelig at også pensjonsopptjening ses under ett. Dersom den ene «tar støyten» hjemme og dermed jobber og tjener mindre, blir det lettere for den

andre å jobbe og tjene mer og dermed få høyere pensjon. Det ble videre trukket fram at man skal jo dele hus, formue og bil og alt, så hvorfor ikke også opp-tjente pensjonsrettigheter?

Det kom også fram motargumenter. Det ble framholdt at partene i et par kan ha ulike ambisjoner, og at noen ikke ønsker å satse like mye på jobb som andre. Den som jobber og tjener mest i et par, kompenserer allerede med å betale mer av familiens utgifter, har det mer travelt og ser barna mindre, mens den som jobber mindre, kan få uttelling i form av mindre stress og mer tid til annet enn lønnet arbeid. Et annet argument var at deling av pensjonsopptjening kunne medføre at begge ble garantipensjonister. Dermed ville paret samlet tape på delingen. Det ble også trukket fram at deling av pensjonsopptjening kunne gi insentiver til å jobbe mindre for en av partene. Det var også skepsis til at deling av opptjente pensjonsrettigheter i paret skulle reguleres av staten.

Derimot var det støtte til mer informasjon fra myndighetene om konsekvenser for pensjonsopptjening ved samliv og samlivsbrudd. Det ble også foreslått at staten burde oppmuntre og legge til rette for at partene skulle avtale privat hvordan de ville fordele pensjonsopptjeningen. For eksempel kunne det utvikles webløsninger på nav.no for dette. Andre hevdet igjen at uten lovregulering kan det bli for stor maktforskjell i forholdet, der den svake part (den som får minst pensjon) ikke vil ha noen reelle rettigheter.

Flere deltakere konkluderte med at de kunne se både positive og negative sider ved deling av pensjonsopptjening, og at det var vanskelig å ta klart stilling til hva som var mest rettferdig for kvinner og for menn.

Konklusjon

Diskusjonene i fokusgruppene synliggjorde en klar forståelse av behovet for omlegging av pensjonssystemet i folketrygden, men også mye usikkerhet om hva det reformerte pensjonssystemet egentlig innebærer, og om regelverket fortsatt vil gjelde når gruppedeltakerne selv blir pensjonister. Spesifikk økonomiplanlegging med tanke på pensjonstilværelsen framsto som lite aktuell fordi situasjonen her og nå ble opplevd som klart viktigere, og fordi pensjonssystemet framsto som komplisert og uoversiktlig. Deltakerne snakket om «felles separat økonomi» her og nå. Selv om det var forestillinger om at økonomien i pensjonsalderen også ville være felles, var det en tendens til å tenke mer individuelt rundt sparing til pensjonsalderen enn rundt andre spareordninger.

Gruppesamtalene viste en klar forståelse av at det reformerte pensjonssystemet innebærer at det lønner seg økonomisk å jobbe lenge, helst på fulltid, og at avbrudd fra yrkeslivet kan gi lavere pensjonsopptjening. I tråd med dette kom det fram personlige historier om at man hadde latt være å redusere arbeidstiden for ikke å miste pensjonsopptjening, eller at man hadde redusert arbeidstiden til tross for at dette ga lavere opptjening, men at dette da var kompensert ved at partneren betalte for pensjonssparing.

Deltakerne manglet på den annen side konkret kunnskap om flere av elementene i det nye pensjonssystemet, som for eksempel garantipensjon og omsorgsopptjening. Det ble etterlyst mer informasjon fra myndighetenes side om hvordan regelverket fungerer, sånn at både individer og par kan ta informerte beslutninger om tilpasninger på arbeidsmarkedet gjennom hele yrkeslivet.

Fokusgruppediskusjonene synliggjorde at kvinner og menn på tvers av alder og utdanningsnivå anerkjenner både fellesskapets og individets behov, og at rettferdighetsbetraktninger varierer med perspektiv. Det framkom ulike og til dels motstridende synspunkter på hvor rettferdige og hensiktsmessige de forskjellige elementene i pensjonssystemet er. Det ble påpekt at dette er komplekse spørsmål som det ikke er lett å ha helt klare oppfatninger om. Kompleksiteten kom også til uttrykk ved at enkelte skiftet oppfatning underveis i samtalene etter hvert som det kom nye momenter på bordet.

Selv om ordningen med garantipensjon var lite kjent, var det stor oppslutning i gruppene om at det bør være en form for minstesikring slik at ingen ender opp som fattige i pensjonsalderen. Særlig ble det framhevet at ordningen kan være positiv for kvinner, som ofte tar hovedansvaret hjemme og gjerne har lavere betalte jobber enn menn. Ordningen med kjønnsnøytralt delingstall framsto også som rettferdig til tross for at kvinner har høyere forventet levealder enn menn.

Det var derimot ulike syn på hvorvidt ordningen med omsorgsopptjening er rettferdig. På den ene siden ble det vurdert som positivt at foreldre, oftest mødre, ikke skal tape pensjonsmessig på å jobbe mindre når barna er små. På den annen side kan det oppfattes som urettferdig at ikke alle har råd til at en av partene jobber mindre i småbarnsfasen, og at de som jobber fullt, skal «sponse» at andre ikke jobber fullt.

Også når det gjelder mulighet for arv av pensjonsrettigheter etter avdød ektefelle, var det ulike syn på om dette var rettferdig eller ikke. På den ene siden framsto det som rettferdig at penger som den ene parten har opptjent, skal komme partneren, og ikke staten, til gode når man dør. På den annen side ble

det framholdt som urettferdig at noen skal nyte godt av slike «lukrative» ordninger, mens kostandene skyves over på andre, enten ved at neste generasjon må betale, eller ved at pensjonsytelsene generelt blir lavere.

Mulige ordninger med løpende felles opptjening av pensjonsrettigheter blant par, og deling av opptjente pensjonsrettigheter ved skilsmisse, ble også vurdert på ulike måter. På den ene siden ble det understreket at det er rimelig å se paret som en enhet og et arbeidsfelleskap, og at deltidsarbeid for den ene gjør det mulig for den andre å satse i yrkeslivet. Derfor er det rettferdig at pensjonsopptjeningen er felles. På den annen side ble det påpekt at det kan være urettferdig at den som satser mye i yrkeslivet, og dermed har mindre fritid og ser mindre til barna, skal dele pensjonsopptjeningen med en partner som prioriterer deltidsarbeid, roligere dager og mer tid til barna.

Når det gjelder hvor motiverende de kjønns- og familierelaterte ytelseskomponentene i pensjonssystemet vil virke på yrkesarbeid, framkom det dels prinsipielle argumenter og dels argumenter basert på personlige erfaringer. Det ble framholdt at både garantipensjon og omsorgsopptjening i prinsippet kan gi et redusert arbeidstilbud, og at dette går på tvers av arbeidslinja og målsettingen om likestilling. Også arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller og felles opptjening av pensjonsrettigheter for par ble antatt å kunne redusere insentivene til å jobbe, i hvert fall på fulltid. Men det ble også stilt spørsmål om i hvilken grad ordningene faktisk fungerer som insentiver når de viser seg å være så lite kjent. Videre ble det påpekt at snarere enn å fungere som insentiver kan ordningene, og særlig tildeling av omsorgsopptjening, fungere som en kompensasjon for valg som folk uansett har gjort, og dermed hindre at flere, særlig kvinner, får lav pensjon.

Når det gjaldt tilpasninger som gruppedeltakerne selv hadde gjort, var det flere fortellinger om at regelverket i pensjonssystemet ikke hadde spilt noen rolle, siden de rett og slett ikke hadde kjent til det da de foretok valg om deltidsarbeid eller ulønnet permisjon. Det ble også framholdt at selv om de hadde kjent til regelverket, for eksempel at man taper pensjonsrettigheter ved å jobbe deltid, så ville de uansett ha valgt som de gjorde, fordi behovene her og nå veier tyngre enn framtidige pensjonsutbetalinger. Basert på diskusjonen i gruppene er det større grunnlag for å tolke for eksempel omsorgsopptjening som kompensasjon enn som insentiv. Likevel framkom altså ønsker om mer informasjon om regelverket i pensjonssystemet, slik at alle har grunnlag for å ta valg til beste for seg selv, partneren og barna. Diskusjonene i gruppene synliggjorde også at dersom planlegging for pensjon skulle oppleves som mer relevant, måtte omfanget av usikre faktorer reduseres. Større forutsigbarhet og trygghet når det gjelder pensjonssystemet, ble vurdert som viktig for å kunne planlegge for alderdommen.

Et overraskende og bemerkelsesverdig trekk ved fokusgruppeintervjuene var at gruppene med mannlige og kvinnelige deltakere i liten grad ga uttrykk for klart forskjellige holdninger til trekk ved pensjonssystemet som kan gi forskjellige utslag for menn og kvinner. For eksempel kunne man kanskje på forhånd forventet at en del menn ville ha hatt en preferanse for bruk av kjønns spesifikke delingstall. Det viste seg å ikke være tilfellet. Også i gruppene med menn var det unison tilslutning til prinsippet om kjønnsnøytralitet. I diskusjonene om flere av de andre kjønns- og likestillingsrelevante aspektene ved pensjonssystemet var bildet preget av betydelig uenighet og ambivalens innad i de kjønnsmessig og utdanningsmessig homogent sammensatte fokusgruppene. Det var altså ikke systematiske holdningsforskjeller mellom de forhåndsdefinerte gruppene. Når det er sagt, kan det selvfølgelig ikke helt utelukkes at diskusjonene hadde blitt mer polarisert langs kjønnsdimensjonen hvis fokusgruppene hadde vært kjønnsmessig blandet.

Et annet bemerkelsesverdig trekk ved diskusjonene i gruppene var den utbredte tilbøyeligheten til bruk av prinsipiell argumentasjon kombinert med nyansering og bevissthet om og evne til avveining av prinsipielle dilemma: for eksempel i forholdet mellom hensynene til atferdspåvirkning (insentiver) på den ene siden og kompensasjon for utfallet av en gitt atferd (fordeling) på den andre. Selv om mange ga uttrykk for usikkerhet og uvitenhet om konkrete trekk ved det reformerte pensjonssystemet, avslørte diskusjonene betydelig evne til selvrefleksjon og prinsipiell tenkning om pensjonspolitiske spørsmål blant deltakerne. Ett slående eksempel kan hentes fra diskusjonen om etterlatterrettigheter, der flere deltakere pekte på en mulig motsetning mellom å la etterlatte overta pensjonsrettigheter etter avdøde og å opprettholde den kollektive arvegevinsten som er innarbeidet i delingstallet. Denne motsetningen, som åpenbart eksisterer, har ikke vært tematisert i stortingsdokumenter og offentlige utredninger.

13 Litteratur

- Bay, A.-H., Pedersen, A.W. & Teigen, M. (2015). En kvinnevennlig pensjonsreform? Likestillingsperspektiver i den norske pensjonsreformdebatten. *Tidsskrift for velferdsforskning* 18(3), s 164- 178.
- NOU 2017:3 Folketrygdens ytelser til etterlatte – Forslag til reform. Oslo: Norges offentlige utredninger
- Pedersen, A.W. & Halvorsen, E. (under publisering). Closing the gender gap in pensions: A microsimulation analysis of the Norwegian NDC pension system. *Journal of European Social Policy*

Rettferdig pensjon for individer og for par?

Tilpasninger og holdninger til det nye pensjonssystemet i folketrygden

I 2009 vedtok Stortinget en stor pensjonsreform som trådte i kraft 1. januar 2011.

I denne rapporten presenteres resultater fra fokusgruppeintervjuer som hadde som formål å undersøke hvordan individer og par tilpasser seg pensjonssystemet, og hvilke oppfatninger de har av opptjeningsreglens rettferdighet og motiverende effekt for inntektsgivende arbeid. Hovedvekten ligger på de kjønns- og familierelaterte ytelseskomponentene i folketrygden.

Det var i fokusgruppene forståelse for at det gamle pensjonssystemet ikke ville være bærekraftig, men det var mye usikkerhet knyttet til det nye systemet. Hovedelementene i systemet var kjent, men det var lite kunnskap om detaljene og dessuten stor usikkerhet om hvorvidt regelverket fortsatt ville gjelde når deltakerne selv ble pensjonister. Det ble etterlyst mer informasjon om hvordan regelverket fungerer, slik at individer og par kan foreta mer informerte valg og tilpasninger underveis i livsløpet.

Ordningen med garantipensjon var lite kjent, men det var stor oppslutning om at det burde være en form for minstesikring slik at ingen ender opp som fattige i pensjonsalderen. Også ordningen med kjønnsnøytralt delingstall fikk stor oppslutning. Det var derimot ulike syn på hvorvidt ordningen med omsorgsopptjening er god og rettferdig, og hvorvidt den kan tenkes å påvirke foreldres arbeidstilbud i småbarnsfasen.

Det var mye støtte for at det nye pensjonssystemet, i likhet med det gamle, bør ha en ordning med arv av pensjonsrettigheter mellom ektefeller, men det ble også påpekt at dette kan bli dyrt for samfunnet. Det kan gå på bekostning av andre velferdsgoder, og det kan undergrave prinsippet om levealdersjustering.

Verken i det gamle eller det nye pensjonssystemet er det regler for deling av pensjonsrettigheter ved samlivsbrudd. Det kom fram flere argumenter for at en slik ordning kan være rimelig, men det var også klare innvendinger.